

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

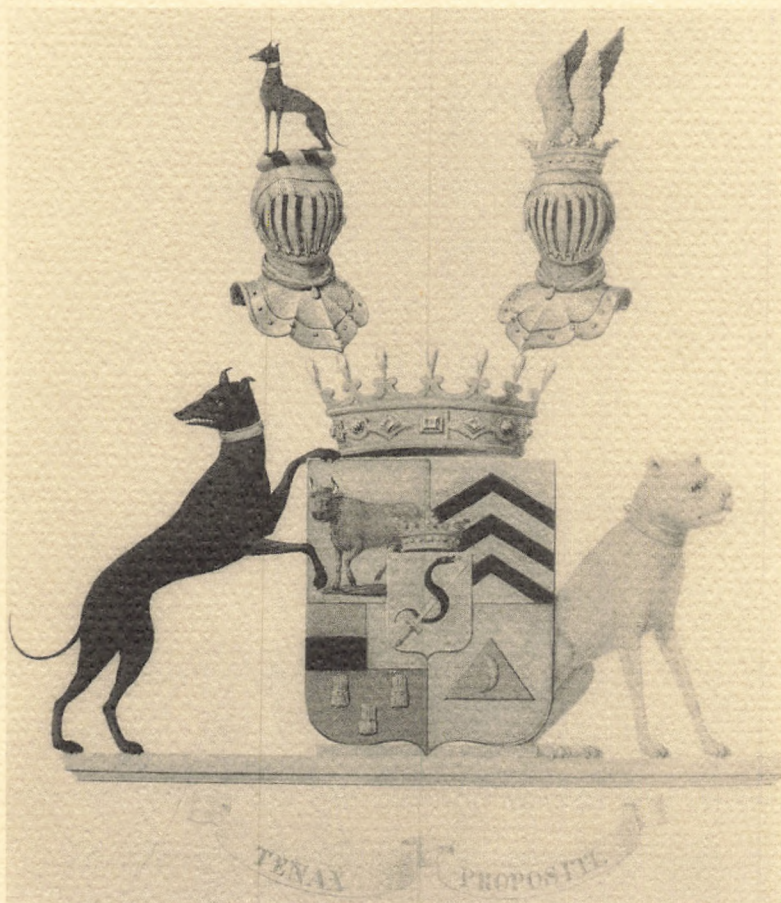
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

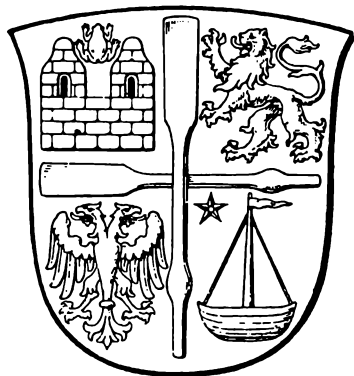
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra Holbæk Amt 1991

Fra Holbæk Amt

Årbog for Historisk Samfund for Holbæk Amt

1991

HISTORISK SAMFUND FOR HOLBÆK AMT

Holbæk 1991

Fra Holbæk Amt 1991
Redaktion: Peter Korsgaard

Omslag: Baroniet Zeuthens våbenskjold.
Fra baroniets erektionspatent,
på Museet for Holbæk og Omegn

Bogen er sat med New Baskerville
og trykt på Uno-Cote
i Holbæk Amts Bogtrykkeri

ISBN 87-87575-16-7
ISSN 0107-878x

Indhold

Borgerne fra Frandz Kelsmeds kæmnerregnskab
Kalundborg 1554-55 7

Af Connie Hinsch

Branden på Skellebjerg skole 1791 33

Af Marianne Germann

Tølløsegård set med
grev Schulin-Zeuthens kamera 51

Af Tage Fredslund

Da der var sogneråd til
– erindringer fra Højby sogneråd 67

Af Johannes Holm

Historisk Samfund for Holbæk Amt 1991 84

Borgerne fra Frandz Kelsmeds kæmnerregnskab, Kalundborg 1554-55

Af Connie Hinsch

PERIODEN

Fra Valdemar Atterdags tid og indtil slutningen af 1500-tallet var Kalundborg en af landets rigeste købstæder. Den var ikke ret stor, men dens beliggenhed som overfartsby og havneby i midten af det daværende Danmark fik handelen til at blomstre. Også de arkæologiske fund fra denne periode vidner om et rigt samfund.

Men fra omkring 1600 begyndte det at gå tilbage. I 1660 mistede middelalderbyen på banken sit slot og befæstning og blev nærmest et appendix til den bebyggelse, der siden senmiddelalderen var vokset op øst for købstaden.

Men hvordan levede Kalundborgs borgere indenfor købstadens fysiske rammer ved midten af det 16. århundrede?

Det var en befolkning af første generations lutheranere, der var født og opvokset i den katolske tid, og derfor mere præget heraf end næste generation, for hvem reformer indenfor religion, købstadsstyre og lensvæsen var blevet en del af hverdagen.

I 1660 rev svenskerne det mægtige Kalundborg Slot ned. Med den fysiske nedrivning forsvandt også det specielle forhold, der hidtil havde hersket mellem slot (konge) og købstad (borgere), og Kalundborg blev en by som alle andre; det eneste, der stadig var tilbage af byens egenart, var den femtårnede kirke!

KILDERNE

I det 16. århundrede skete overgangen fra middelalderens mundtlige administration til 1600-tallets begyndende bureaukrati. Endnu førte man ikke konsekvent bog og protokol over retssager og købstadsanliggender, så mange forhold er sikkert stadig håndhævet efter mundtlige traditioner: »sådan havde det været fra Arilds tid«!

Fra 1554-1555 foreligger der et regnskab over en »helpeskat till befestning oc skeffulixæ, som Frandz kelsmed afnammer«. Det er trykt og kommenteret i »Fra Holbæk Amt« 1927 af arkivar E. Marquard¹.

Frantz kelsmeds regnskab indeholder en liste over 147 skatteydere, som tilsammen betaler de 136 mark (m) 6 skilling (sk) 2 album (alb); derefter følger 126 udgiftsposter til et beløb på ialt 122 m 7 sk². Pengene er givet ud til arbejds løn, materialer og kørsel i forbindelse med befæstningens vedligeholdelse, samt til ægt og skibsleje, dvs. udgifter til kørsel og færgeoverfart af officielle personer.

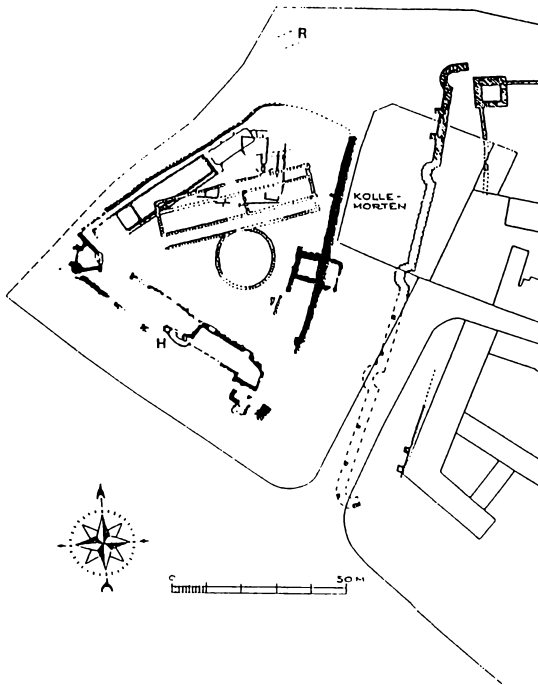
Ved at sammenholde regnskabet's forskellige oplysninger med periodens andre kilder, skriftlige³ som arkæologiske, får vi et indblik i borgernes dagligdag i købstaden Kalundborg i midten af 1550'erne.

BYENS ANLÆGGELSE

I mange år havde man den opfattelse, at Esbern Snare anlagde Kalundborg omkring 1170 på en bankе vest for landsbyen Kordele: Han opførte to borge, en kirke og udstak et gadenet med grunde til bebyggelse.

Men de seneste bygningsarkæologiske studier af Vor Frue Kirke daterer den til 1200-tallets begyndelse, altså til tiden efter Esbern Snares død. - Også Johannes Hertz's arkæologiske undersøgelser af befæstningen tyder på en anden grundlægger, idet bymuren og østslottet dateres dendrokronologisk til 1350'erne⁴. Kun vestborgen var Esbern Snare bygherre for.

Nationalmuseet og Museet for Kalundborg og Omegn har foretaget en halv snes arkæologiske undersøgelser indenfor bymurene. Heri er der kun påvist sporadisk bebyggelse fra

Oversigtsplan af ruinerne i Lindenvænget. C.M.Smidt 1935, med senere tilføjelser af Johannes Hertz. Nationalmuseet.

1200-årene. I 1300-årene optræder de første stenkældre samtidig med, at genstandsmængden forøges. I 14-1500-tallet blev der bygget flere stenhuse, hvoraf et par stykker står endnu. Fra omkring 1600 er der kun ringe aktivitet i Højbyen, og efter den svenske besættelse 1658-60, synes Højbyen at gå tilbage.

FORHOLDET MELLEM HØJ- OG NEDERBY

De skriftlige kilder skelner mellem Højbyen, (købstaden indenfor befæstningsmurene), og Nederbyen, (bebyggelsen øst herfor), hvortil navnet Kordil knytter sig.

Man kan tolke kilderne således, at de boder, der i senmiddelalderen blev bygget øst for Kalundborg slot på lensjorden udenfor købstadsjorden, var grundstammen i den bebyggelse, der voksede op nord for skibsbroen og stranden. I 1551 oplyser et brev, at »Jens Lassen, Smed for Kallingborg Slot, maa

beholde i Arv og Eje den Kronens Bolig, som han nu ibor blandtt Strandboderne udenfor Kallingborg Kjøbsted, uden al Afgift«.

Efterhånden er handlende flyttet til, bekvemt ved Skibbroen og landevejen. Købmændene byggede oplagingslader, hvorfra de ind imellem solgte et parti varer ulovligt.

Måske lå slottets Strandboder på den nordsydgående vej, mens købmændenes lader lå i den østvestgående gade: Kordel! Vejen ud af byens østre port gik mod nord til sct. Olai kirke, mod øst som landevej til Roskilde, og mod syd langs med slotsmuren til Skibbroen.

PRIVILEGIER

Byens privilegier blev stadfæstet i 1495. De bestemmer bl.a., at al handel indenfor 2 mil skulle foregå indenfor byens mure med byens købmænd. Det var under bødestraf forbudt at købslå med »forprangere« og »posekræmmere«, der ikke havde løst borgerskab.

Borgerne betalte skat til Højbyen, men foretog også ulovlig handel fra Nederbyen, hvor de var fri for magistratens strenge næringsregler. Kilderne fortæller, at nogle endda tog bolig i Nederbyen, men de blev ofte indskærpet at flytte tilbage til Højbyen, og der er eksempler på, at magistraten statuerede et eksempel og med magt tvang en borger tilbage. I 1553 slås det atter fast, at almuen kun må købe de varer, der føres til byen på Torvegade i Højbyen, og ikke i Kordel.

STODDET VED SLOTTET

I 14-1500-tallet lå der en anseelig hestestald med tilhørende cirkulær ridebane på vestborgens gamle banke. Den blev opmålt af Nationalmuseet i 1936. Flere kilder fortæller om gode heste fra stoddet på Kalundborg Slot⁵.

Lenmanden Sten Rosensparre spørger i 1556, om kongen selv vil sende heste til stoddene ved Slottet, eller om han skal bestille dem. Christian III svarer, at han skal købe to »ufordærvede« heste, der »vel themedede og travede ere« til kongens stod og indføre udgifterne i sit regnskab.

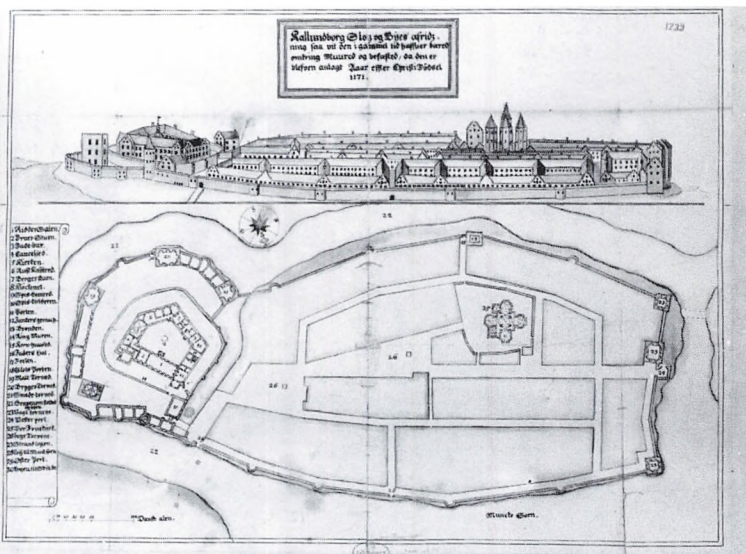
Foto fra 1906 af en af de tidligste udgravninger af Kalundborg Slot. Nationalmuseets foto.

Til tider er der flere heste, end der er foder til. I 1554 må lensmand Sten Rosensparre låne havre på Århusgård. 1566 er der dog så stort et overskud, at man fra slottet kan sende 100 tønder havre til krigshestene i Syvårskrigen.

Forleningsbrevet 1570 giver lensmand Sten Bille ret til halvdelen af tilfødingen på stoddet, dog skal han selv forsyne det med hingst. Han skal »opsætte« kongens part af tilfødingen sammen med sin egen, indtil kongen lader dem hente, og tjene riget med 10 »geruste« heste.

Hestestutteriet i Kalundborg er måske årsag til, at der er forholdsvis mange remmesnidere i Frandz kelsmeds regnskab. Måske har det også givet arbejde til bronzestøberværkstedet, der blev udgravet 1989 i nordvestenden af Munkesøgade. I værkstedets affaldslag blev der fundet støbeforme til bl.a. sele-tøjsspænder⁶.

Navnet på slottets store tårn »Folen« kan komme af, at der

Kort og prospekt før 1660. Opmåling slot og købstad. Nationalmuseets topografiske arkiv. Nationalmuseets foto.

har siddet en vejrhane på taget udformet som en hest, for at berette for omverdenen om Kalundborg Slots fornemme stod!

KØBSTADEN OMKRING 1550

En grundplan med prospekt over købstaden Kalundborg i Nationalmuseets Topografiske Arkiv må henføres til tiden før slottets nedrivning i 1660, da det gengives så detaljeret, at det direkte kan sammenholdes med de arkæologiske opmålinger. Desværre er det kun slottet og kirken, der er gengivet med detaljer. Gadenettet er tildels korrekt, mens husene kun er for signaturer at regne.

Byens hovedfærdselsåre »Mellemgaden« (Adelgade), løb fra det lille torv foran Slottet, videre østvest gennem byen, igennem det trekantede torv øst for kirken, og videre nord om Vor Frue til byporten i vest, kaldet vestre port.

Den var bevogtet af et kraftigt, muret vagttårn, og udfaldsvejen løb herfra mod syd, hvor endnu et vagttårn bevogtede færd-

selen ind og ud af byen. Fundamentsresterne fra sydvesttårnet er stadig synlige i Kalundborg og Omegns Museum.

SØTÅRNET

Mod nordvest lå det nu restaurerede Søtårn ved »den ferske sø«, Munkesøen, der i dag er tørlagt. Fra tårnet havde man udsyn med alt, hvad der skete på søen, som jo gik helt op til murværket.

På første side i Frandz kelsmeds udgiftsliste står, at der var faldet to plancker ned ved »siøtorn«, hvorfor der blev sendt en vogn med træ til søen; det kostede 1 sk. Senere fik tre tømmermænd mad og øl for 18 sk, mens »dy sette plancker«.

ØSTRE PORT

Byens anden hovedport var i nordøst, kaldet østre port. Lige indenfor denne førte en bro over graven, som adskilte Slottet fra byen. I Kalundborg var købstad og slot så nøje forbundet, at adgangen til borgens kun kunne ske gennem byen.

Frands kelsmed oplyser, at Hans Godning nedrammede pæle til østre mur. Den østre mur mellem købstaden og slottet kendes kun fra prospektet o. 1660. Her fremtræder den som en stensat mur i hele udstrækningen fra slottets port i nord til Smedetårnet i syd.

Der er foretaget flere undersøgelser af byens nordmur, og træ fra vægtergangen i den nordøstre del ved østre port er blevet dateret dendrokronologisk til Valdemar Sejrs tid⁷.

Man kan måske lidt drilsk tilføje, at det var godt, det ikke var Hans Godnings nedrammede pæle fra reparationen 1554-55, der var udtaget til datering! Det er svært at indplacere en nedrammet pæl stratigrafisk i en udgravningsprofil, da den jo ikke er omgivet af en nedgravningsgrøft. En datering af tømmeret til 1554 ville dog have virket forstyrrende i den øvrige typologiske, kronologiske tolkning og derfor alligevel have afsløret reparationens sekundære funktion.

»Rasmus murer, for han murit wden østher port 1 marc« - en karl som muredę med Rasmus og Peder Olsen 11 sk; også

Peder Olsen fik 18 sk for at mure. »for broutømer at age« 1 sk og for to måtter under kalken 6 sk. En karl bar kalk og Nels kalkslager fik 10 sk til løn, da han slog kalk »wden øster port«. På prospektet går der ud fra porten en lang bro på pæle over vand. Der er den østligste del af Munkesøen, der synes at løbe videre i graven rundt om slottet og byen.

SKIBSLÅGEN

Byens søndre baggade løb syd om kirken og fulgte krumningen fra bymuren mod strandsiden. Omtrent midt på muren var byens tredje port. På prospektet kaldes den »Strandlaagen«, men i tidligere kilder benævnes den »Skibslaagen«, således af Frantz kelsmed. Den blev bevogtet af »Skibslaagetaar-net«, der sammen med »Skibslaagestrædet« er påvist arkæologisk.

En fjerde port eller låge ses på prospektet for enden af Munkesøstrædet. Strædet løb fra byens nordlige baggade »Søegaden« (Munkesøgade) ned til bymuren. Indenfor muren er antydnet endnu et stræde, men der er nok nærmere en vægtergang, da det ikke har kunnet påvises⁸.

VESTMUREN

På byens vestside er iagttaget en ekstra murkonstruktion, der i nord og syd bøjer rundt om foden af bybanken som halvtårne⁹.

Forløbet tolkes som en »skjoldmur« fra begyndelsen af 1500-tallet, der i en længde af ca. 140 m har beskyttet byens vestside. Der var dog ikke meget nedbrydningsmateriale fra muren i udgravningen, bortset fra på ydersiden af murens sydligste 15 m, hvor der lå rigeligt med brokker, bl.a. et 3 meter højt, væltet murstykke.

Lignende murforløb, der i begge ender er afsluttet med åbne halvtårne, kan ses på Steges og Københavns senmiddelalder befæstning. Allerede på kong Hans's tid begyndte man at forsyne Københavns middelalderlige bymur med fremspringende kanontårne kaldet »hommeider«, forløbere for de senere rundeller. »Hommeiden« kan ses som et sidste forsøg på at

Stege omkring 1670. Resens Perspektivplan. Begge byers befæstning er forsynet med senmiddelalderlige »houmedher«.

gøre de middelalderlige bymure »skicket til Forsvar mod Ildskyts«!¹⁰

KALUNDBORGS »HOUMEDHER«

Frantz kelsmeds regnskab har flere udgiftsposter, der kan tolkes som reparation af en eller flere houmedher ved vestre port. Der købes »en saffdiæler (savet brædt) oc sæm til houmedher« for 20 sk og en lægte for 2 sk, Nels smed laver et hængsel for 9 sk. Senere køres der en »knob« til houmeden for 2 alb. Sandsynligvis en klods, der skulle anvendes til kontravægt i forbindelse med en vippebro eller anden hejseanordning.

Maurist Bentssen leverer for 5 mark »5 tølther raffther«. Dvs. 5 x 12 rafter for 5 mark. For »hasp og marnn (ring)« 2 sk, og dertil 100 søm til 2 sk samt en lås, som Rasmus kleinsmed fik 12 sk for at lave.

Tilsammen bruges der 7 ½ mark 6 skilling 2 album på houmedher. Måske følger vi her Kalundborgs borgere i deres sid-

ste forsøg på at vedligeholde byens »houmedher« ved vestre bymur. Vestre »skjoldmur« er måske snarere rester af mindst tre »houmedher«, hvoraf de to udgøres af hhv. det nordre og søndre halvrunde endetårn, og et tredje ligger ud for vestre port.

RÅDHUSET

»2 juni 1539. Borgmestre, Raadmænd og menige Almue i Kallundborg fik Ejendomsbrev paa et stykke Hus og Jord paa gamle Biskopjorden sammesteds, som strækker sig i sønden og nør 21½ sjællandsk Alen i længden og østen og vesten 15½ alen i bredden at nyde til deres By for et Raadhus«.

Rådhuset omtales i seks af udgiftsposterne: Oleff Arnstein kører to læs tømmer til rådhuset, og senere køres der endnu fire læs til rådhuset fra skolemesterens gård.

Der bliver indkøbt for 11 sk måtter, måske til at lægge på gulvet imod fodkulden. I et senere regnskab fra Vor Frue Kirke indkøbes der måtter til at lægge foran altret af samme årsag.

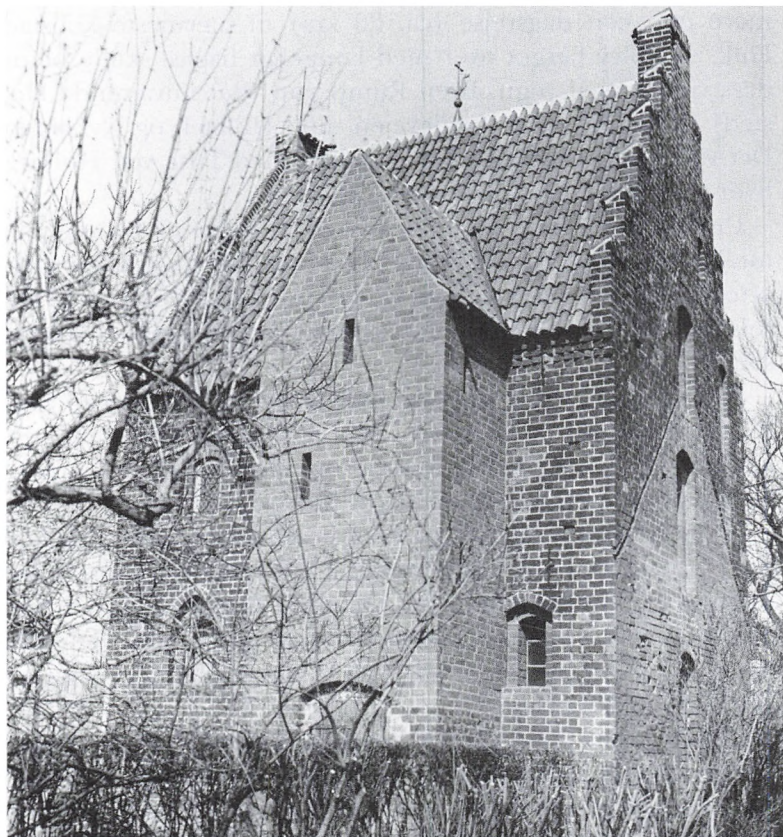
Frantz klenksmed laver en del af låsen til rådhusets stuedør for 11 sk; den anden del og monteringen med søm ordner Lass klenksmed.

Der er ikke anført arbejds løn til bygningshåndværkere, sandsynligvis fordi man bruger den store, centralt beliggende rådhusgrund til oplagringsplads for tømmer, der bliver kørt op i byen fra skibsbroen; det oplyses ikke i Frantz klenksmeds regnskab, hvad tømmeret skal bruges til, men i et kæmnerregnskab 1517-18 fra Malmø omtales kørselspenge for gammelt tømmer til og fra Rådhuset.

KVÆGRISTE

En karl der flyttede gærdet i strædet fik 8 sk til øl, mad og arbejds løn, og en vogn kørte tjørn til strædet for 2 sk.

Gærderne inde i byen blev lukket med tjørn, en slags kvægriste, der sikkert var gode og anvendelige, men som jævnlige skulle fornyes.

Præstegadehuset i Kalundborg er et af de bedste eksempler på byens stenhuse. Set fra sydøst med genopbygget trappehus. Nationalmuseets foto.

ÆGT

Ægt var oprindelig en skat, hvor bønder og borgere ydede en årlig rejse for kongen. En stor del af udgiftsposterne i Frantz' regnskab omhandler kørsel for byen, enten som personbefordring af kongens folk eller som arbejdskørsel. Ægt synes også generelt at have været en væsentlig byrde for de kommunale budgetter.

Kalundborg er en af de få købstæder på Sjælland, der har

mere end een dagsrejse (ca. 20 km) til nærmeste købstad. Folk, der blev færget over med kongeligt fripas, skulle befordres videre med vogn. Byen Rumperup (det nuværende Højsted) lå ca. 20 km ad landevejen mod Holbæk og Nykøbing. Det var måske et »skiftested« i lighed med Tuse ved Holbæk, hvor ægtpligten overgik til næste købstad!

Det er interessant at se, at kuskene får løn af kommunale midler for kongelig pligtkørsel! Lønnen for arbejdskørsel er oftest 2 album eller 1 skilling pr. læs uden hensyntagen til læssets indhold. Mon det hænger sammen med vognenes størrelse!

Både Jacob Wyndz og Jens Jude kører til Rumperup med kongens folk før midsommer 1554 og betales hver 8 sk. - En karl får 6 sk for at køre til Rumperup, mens Troels Foremager får 8 sk for at køre kongens folk til Helsing.

Ingen af disse kuske er på Frandz skatteliste, men arbejder for hjælpeskatten. Troels Foremager får 6 sk for at køre 1 tølt tømmer fra slottet, og Jens Jude hentede brænde i Hestehaven sammen med vægteren. Kongen havde givet byen den lille lund vest for Højbyen i 1499 på vilkår, der var optegnet i »Heste haffue breffuit«.¹¹

Frandz kelsmed nævner to vægtere. Oluf vægter får et par sko; i andre byregnskaber udbetales der sko til dem, der hjalp med at indkræve skatten, da de måtte gå meget.¹² - Hans vægter arbejdede i to dage for klokkeren, mens denne »skrev kongens korn«. Derfor fik han øl og mad. Senere fik han 4 sk, da han »skaff tømmer till plancker«.

»AAGIS GELD«

To udgifter betegnes som »wtj aagis geld 12 skilling«, og »betalt jeg Hans barstsker 1½ m. af aagis geld«. Hans får ½ mark mere i kørepenge, end han betaler til hjælpeskatten. Beløbene er betydelig større end de øvriges kørepenge, så de må indeholde en arbejdsydelse ud over kørslen.

I forbindelse med oprustningen i 1550-60'erne indkaldte kongen ofte bartskeerere, der skulle medbringe deres skrin

med instrumenter. I fredstid behandlede bartskæreren småskader, skar hår, ragede skæg, skar tandbylder og kopsatte og åreladte patienterne for at forebygge sygdomme.

Margret barstskers betalte 4 sk til hjælpeskatten. Som enke kunne hun fortsætte sin afdøde mands virksomhed, hvis hun passede den forsvarligt og holdt sig »erlich vnd fromelich«.

SKIBSLEJE

I hjælpeskattens overskrift er anført, at den skal gå til skibsleje. Færgefarten gik hårdt ud over Skibbroen. I 1561 fik Kalundborg lov til at oppebære bropenge af hver vejfarende borger og bonde; kun adelen gik fri. Pengene skulle bruges til broens vedligeholdelse.

Matz Seffrens fik udbetalt 3 mark i skibsleje. Der stod oprindeligt 1½ m, men det er rettet, vel sagtens fordi han sejlede to gange. Nels Bentssen er sat i skat til 1½ m; tilfældigvis får han også 1½ m i skibsleje, og Henning, der får 20 sk i skibsleje, er på skattelisten »quittet« for netop 20 skilling.

Rådmand Jørgen Perssen får »y ffragt tiill Aarss« 4½ mark. Også Daut Skot rejser til Århus og får til færgeleje 2½ mark. Eftersom alle rejserne er på byens regnskab, må man tro, det er i byens ærinde, i lighed med den karl, som gik to rejser til herredstinget for 4 skilling.

KØBSTADSSKATTERNE

En stor del af landets købstadsskatter blev anvendt til havne- og byfornyelse. Men der blev også udskrevet ekstraordinære bygningsskatter til byers befæstning i midten af 1500-tallet, hvortil råd og borgmestre ydede store beløb. Byen havde ingen opsparing og ingen kommunekasse, så når der var ekstrabehov, udskrev man ekstraskatter.

I 1575 fik Kalundborg lov til at tilbageholde skatten i to år, da byens udlæg til ægt og skibsleje under Syvårskrigen havde oversteget skattens størrelse, og 1577-1604 undlod man simpelthen at indbetale under henvisning til tidligere tilladelser.

BYENS KÆMNER

Kæmneren indkrævede byskatter og afgifter og førte tilsyn med de offentlige bygninger, porte og befæstningen.

Han førte også byens regnskab, og måtte løbende lægge ud, indtil byens udgifter var blevet dækket ind af skatterne. På udgiftssiden markerer kæmner Frandz kelsmed sig i 19 af udgiftsposterne: »gaff jeg«, »holt jeg« og »betalet jeg«; måske de gange, hvor han har lagt ud af egen lomme!

På udgiftssiden står ved Nels Biørnsenssen »y vies geld, 3¹/₂ mark«. De samme ord gentages ved Hans Skoning 2¹/₂ mark og ved Tomis Matssen 2 mark«. På skattelisten er de tre personer netop noteret for hhv. 3¹/₂ mark, 2¹/₂ mark og 2 mark, hvorefter der hos Nels Biørnsen og Thonis Mattsen står »quit«. Mon ikke det drejer sig om penge, de har lånt bykassen tidligere, og derfor senere bliver »quittet« for i skat! - De er alle tre højt beskattet i forhold til de øvrige.

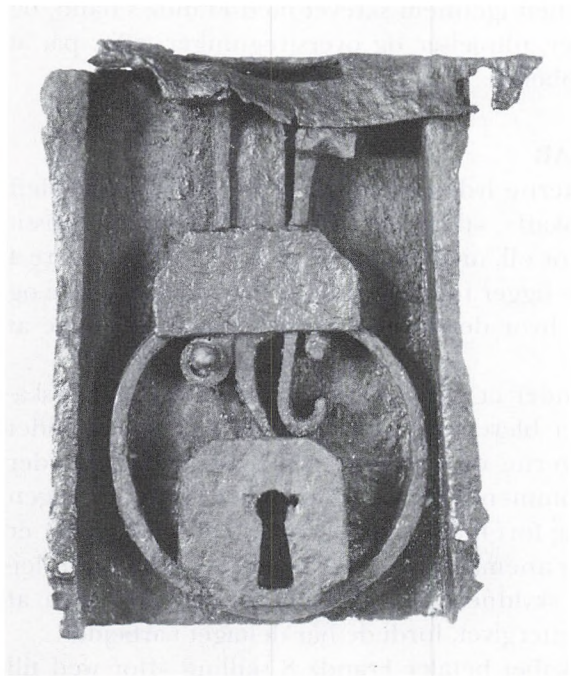
Der er 12 personer på skattelisten, der på udgiftssiden får et beløb, der akkurat svarer til det, de er sat i skat til. Det er enten for varer, ærinder for byen eller til skibsleje. Samlet udgør dette beløb 19 mark 14 skilling, de enkelte beløb varierer fra 4 skilling til 6 mark.

HVEM ER FRANDZ

Marquard bemærker, at den kleinsmed, der er opført på skattelisten, (Frandz klenmed), er identisk med regnskabsføreren. Men det var usædvanligt, at en virksom håndværker, var kæmner!¹³

I Marquards trykte kilde er Frandz med tilnavnet k-smed nævnt seks gange: tre gange som kæmner med tilnavnet »kelsmedz«, og een gang som skatteyder og to som aktiv håndværker med tilnavnet »klenmed«. Det virker umiddelbart korrekt; thi hvis een af smedene skulle fritages for skat måtte det være ham, der samtidig var kæmner: Frandz kedelsmed.

Desværre har Marquard her lavet en læse/skrive-fejl, da der på originaldokumentets skatliste står »Frandz kelsmed«, altså kæmneren; derimod er der ikke nogen Frandz kleinsmed som

Lås af jern fundet i Kalundborg. Nationalmuseets foto. Kleinsmeden fremstillede bl.a. dørlåse; således også Frantz klen-smed der lavede en del af låsen til rådhusets stuedør for 11 skilling.

skatteyder! Det kan have flere årsager; den enkleste er, at Frantz fejlagtigt har skrevet sit eget tilnavn, altså har skrevet forkert. (Hvilket ikke er den eneste gang)!

Der nævnes ikke andre kedelsmede i Kalundborg 1554-55. Frantz er sikkert ikke udøvende, men bærer kun håndværker-navnet som tilnavn for at adskille ham fra de andre Frantz'er i Kalundborg. - Han er sidste gang omtalt i et officielt brev fra 1569: »som det gjorde i Salig Frantz Kelsmeds tid«. Til sin død var Frantz en velkendt person i byens magistrat !

REGNSKABETS OPBYGNING

Der er ingen systematik i tidligere tiders regnskaber. Forskellige udgiftsposter optegnes mellem hinanden uden nogen form for klassificering eller saglig inddeling.

Kalundborgs senere regnskaber er skrevet rent af en skriver.

Hjælpeskatten er helt igennem skrevet med Frandz's hånd, og de mange rettelser, tilføjelser og overstregninger tyder på, at den er blevet til løbende.

ØL TIL REGNSKAB

Tre af udgiftsposterne lyder: »item for 2 tønder øl, som bleff drucket, till regnskaff«, »then vge ffor jvell ffor øll y raidhussit 18 skilling« og »ffor øll, mens wi genge at skat gaff jeg 5 marc 4 skilling«. Posterne ligger i regnskabsårets begyndelse, midte og ved afslutningen, hvor der direkte skrives »mens wi genge at skat«.

De første to tønder er sandsynligvis drukket, mens regnskabet fra sidste år er blevet fremlagt, mens kæmneren og rådet har takseret borgerne og vurderet, hvilke forbedringer, der skulle ske i det kommende år. Ugen før jul er regnskabet igen taget frem og bilag ført ind, og kort før næste fremlæggelse, er det atter blevet gennemarbejdet. Måske er det ved denne lejlighed, de sidste skyldnere har fået en chance for enten at betale eller blive eftergivet, fordi de har deltaget i arbejdet!

Tilsidst i regnskabet betaler Frandz 8 skilling »ffor wed till regenskaff«, og »til Piigeren«, vel dem der hjalp til. Der købes også papir. Udgifter til brænde, blæk og papir skulle kæmneren ellers selv erholde, men de fleste skrev det på regnskabet alligevel.

HERBERGE

En kæmner var pligtig til at give herberge til kongens tjenere med fripas, dog mod vederlag. Frandz giver nathold i tre tilfælde: »Item holt jeg 2 dravantther paa tridie dag, som kommæ till Silckeboer, 20 sk, deris øll og mad«. Også to karle, der havde drevet kongens øksne til København fra Ålborg fik øl og mad, og et sendebud, der kom fra Århus fik mad og øl i 6 dage.

SKATTEYDERNE

Skatteansættelsen varierer fra 3 til 96 skilling, men det synes

Stegepande af malm fra Kalundborg. Nationalmuseets foto.

ikke som om, at borgerne er skrevet op efter noget system. Navnene er optegnet på syv sider, hvoraf den sidste indeholder to borgmestre og fem af rådmændene, men også navnene på tre ukendte personer med håndværkertilnavne.

Fra samtidige, ordinære skatter fremgår det, at skatteligningsgrundlaget ikke altid var det samme, og at de borgere, der ydede til den ene slags skat ikke nødvendigvis ydede til de andre. Derfor kan man ikke ukritisk bruge oplysninger fra eet enkelt skatteregnskab som eneste kildegrundlag til at udregne generelle forhold mht. befolkningssammensætning, skatteligning, befolkningsantal osv.; og slet ikke her i Kalundborg, hvor vi kan se fra samtidige breve, at folk med borgerbrev kunne bo både i Højbyen og Nederbyen.

Tidligere er Frandz kelsmeds skatteliste blevet brugt netop til at vurdere Kalundborgs velstand!¹⁴ Borgernes gennemsnitlige bidrag til skatten er regnet ud til 16,8 skilling, og på baggrund heraf er befolkningen socialt fordelt efter deres procentvise ydelse!

Som tidligere nævnt er særskatter og hjælpeskatter udskrevet efter andre kriterier end de ordinære købstadsskatter. Bl.a. bidrog rådet med store beløb, der fortegner gennemsnittet så kraftigt, at det ikke giver nogen mening at udregne befolkningens gennemsnitlige skatteformåen, formue eller evne til at vise deres gode vilje (eller det modsatte)!

Den interessante skillelinje må ligge i forskellen på at kunne yde over og under 1 mark = 16 skilling, og det er der kun 1/3 del af byens hernævnte skatteydere, der kan. Den højest ydende er Albret Hanssen, der er beskattet med 6 mark.

I 1558 gav kongen ham fire læster korn til erstatning for nogen skade, han havde lidt til søs, så man må formode, at de 6 mark kun er skilleløst i hans lomme i forhold til hans formue. Til sammenligning fik Pedher Olssen 18 skilling i løn af hjælpeskatten for sit arbejde som murerarbejdsmand, og han betalte 8 skilling i skat.

Andre gange er den løn der udbetales af samme størrelse som skatteansættelsen. Mon der her er regnet lige over? - Per Knudssen, der er en stor skipper med flere skibe i søen, er optegnet på listen uden beløb. Arbejder han skatten af på samme måde som mange småkårsfolk, der får mad og øl? Hvilke privilegier yder magistraten skipper Per til gengæld?

Man må konkludere, at det er umuligt at lave en fornuftig sammenregning, da der er så meget »uskrevet«, og at beløb ikke nødvendigvis er en reel udgift, fordi den er skrevet op på udgiftslisten, men kan være eftergivelse af skat eller en helt anden gæld.

Det er vanskeligt at forstå for nutiden; sikkert også i 1554-55 for Frandz kelsmed, men han har nok ikke tænkt så meget over det, i hver tilfælde ikke så meget, at han anså det for nødvendigt at få regnskabet til at stemme. Mon han også har indregnet de sociale uligheder med behørlige hensyn! Enken Ane Otboes skrives nok på listen, men uden beløb, og hun synes hverken at være udpanstet eller have ydet arbejde til gengæld.

HVEM BETALTE IKKE SKAT

25 af de personer som omtales i Frandz kelsmeds regnskab

betalte ikke skat. De gejstlige, herunder skolelæreren, var fritaget. Det gjaldt åbenbart også for klokkerne, men ikke for graveren, han betalte 8 sk i skat. - Slotspersonalet var fritaget på nær Christian portholder, der betalte 12 sk.

Christian koch står på skatlisten uden beløb. Måske bor han i en slotsbod og arbejder som »borgerkok« på slottet! Eller også er han lige flyttet fra Slottet ned til byen, fordi han er blevet uvenner med lensmanden. I et brev til rentemesteren på Københavns Slot forespørger lensmand Sten Rosensparre, om han måtte få en anden kok i sin tjeneste, da han ikke kunne komme overens med den kok, han havde på Slottet.¹⁵

BORGERSKAB

Man skulle optage borgerbrev for at drive næring som selvstændig håndværker eller handlende. I princippet blev borgerskabet kun tildelt mænd; få kvinder fik dog borgerskab i en kortere periode efter deres mands død, men man så gerne, at de giftede sig på ny. I Frantz kelsmeds skatteregnskab er der fire kvindelige skatteydere, enker, der betaler fra 2-4 skilling i skat, så de fører sikkert deres afdøde mands profession videre. To enker er uden skattebeløb.

På udgiftslisten omtales pigerne, der hjalp til og »skiule quindher«, der fik en kande øl for deres arbejde. En skovle-kvinde skar kvas til brænde o.lign. (skov-le = kvas-kniv).

KØBMÆNDENE

Det var købmændene, der var de højst beskattede. Det er muligt at udpege 13 handelsfolk i Frantz kelsmeds regnskab ud fra den handel, der foretages med dem på udgiftssiden, støttet af periodens øvrige kilder; alle har for- og efternavn. Tre er rådmænd og to borgmestre, dvs hele rådet på nær Anders smed.

To borgmestre og syv rådmænd nævnes i et brev fra 1556. Jens Nielsen og Rasmus Jensen var borgmestre. Jachob Laurisen, Matz Dal, Jørgen Pedersen, Anders Smed, Jens Hansen, Jens Rodth og Jep Morthensen var rådmænd. Desuden nævnes

Oversigtsbillede fra Bronzestøbværkstedet i Munkesøgade, der blev udgravet i 1989 af Kalundborg og Omegns Museum. Set fra syd. Foto Connie Hinsch.

Rasmus Olsen som kirkevæрге, hr. Niels Pedersen som sognepræst og hr. Laurits Jensen som skolemester.

HÅNDVÆRKERNE

Håndværkertilnavnene i Frandz kelsmeds regnskab repræsenterer 22 fag. Dagligdagen må dog have givet beskæftigelse til endnu flere håndværkere. F.eks. er bagerne det eneste levnedsmiddelfag.

Mange løsfund fra 1500-tallets Kalundborg vidner om andre håndværk, f.eks. nålemager og børstenbinder. Der er også en del keramik, der må være fremstillet af lokale pottemagere.

I bronzestøbværksted, i det grundmurede gavlhus fra 14-1500-årene, er der blevet støbt både bronzebeslag til seletøj, der er garvet læder i et stensat kar, og der er blevet støbt bronzekander, lystager mm i to store ovne. Der er imidlertid ingen skriftlige kilder, der omtaler værkstedet eller dets produkter. Værkstedstypen er hanseatisk, så måske skal vi søge i tyskklingende navne, f.eks. Lutze remmesnieders? - Han næv-

Bronzestøberens brolagte udgang mod nord. Bemærk møllestenen, der er genanvendt som bislagssten. Udgravet 1989 af Kalundborg og Omegns Museum. Foto Connie Hinsch.

nes på samme skatteliste som Lass bager. På bronzestøberværkstedets nabogrund mod øst blev netop afdækket en meget stor bageovn; den var opbygget i munkesten og må have tjent en laugsbager! Begge håndværkerhuse ligger mellem Munkesøgade og Munkesøen.¹⁶

Følgende håndværkertilnavne er nævnt i Frandz kelsmeds regnskab:

Fire bagere - to overskærere - fire remmesniedere - en sadelmager - tre skindere - tre skomagere - tre skrædere - seks grovsmede - to grydestøbere - en guldsmed - en kedelsmed - fire kleinsmede - en knivsmed - en sværdfejer¹⁷ - to bødkere - to hjulmagere - en maler - en murer - to snedkere - fire tømmermænd - en kalkslager - to bartskærere.

Tolv af de nævnte håndværkere optræder på udgiftssiden som aktive i deres fag.

HÅNDVÆRKERTILNAVNE

»Unge Lass bager« er ikke nødvendigvis bager, men kan være

*Murer i arbejde på stillads.
Efter Hans Schäußelein 1517.*

*Tømrer i arbejde.
Efter Hans Burckmair der Alte (1473-1532).*

søn af Lass bager; men navnet kan også blot adskille ham fra den ældre bager.

Per Sørensen skomager nævnes med farsnavn, da der er en anden Per Sørensen. Det samme gælder for Per Jude sværdfejer.

Rådmand Anders Smed og kæmner Frandz kelsmed er heller ikke virksomme i deres fag pga. offentligt ombud.

Anne hjulmantz, Margret barstskers og Marinæ tømermantz har alle tilnavne, der ender på s(z), hvilket betyder, at de er enker.

LAUGENE

Antallet af laug pr. købstad var afhængig af befolkningens størrelse. De skriftlige kilder nævner tre laug i Kalundborg i 15-1600-tallet: skomagerlauget, (kendes også fra en seglstampe fra sidste del af 1500-tallet), smedelaugget, (en lærlingekontrakt 1608, hvor smededrengen Jens Pedersen giver øl til laugget ved kontraktens indgåelse), og bagerlauget (i forbindelse med en strejke i 1607).

PERSONNAVNENE

Personerne 1554-55 er sandsynligvis alle døbt i den katolske tid før Reformationen i 1536. Af de seks kvinder hedder de tre Anne, een hedder Ane, een Margret og een Marinæ. Netop i katolicismens sidste år, var Sct. Anna-dyrkelsen meget udbredt, og som følge deraf, har mange pigebørn fået Jomfru Mariæ mors navn!

Der er nævnt 156 mænd. En trediedel af disse bærer de fire mest populære navne i Kalundborg i 1550'erne: 15 pers: Jens, (Johannes Døberen), 15 pers: Per, (Sct. Peder), 10 pers: Hans (Johannes Døberen) og 10 pers: Seffren, (Sct. Severin).

Også den næste trediedel bærer navne, der er afledt af katolske helgennavne. Der er relativt få med tyske navne.

TILNAVNE

24 har et tilnavn, der kan henvise til den landsdel, de er kommet fra: ni fra Jylland (Jude, Jud, Grindv, Grymm), tre fra Samsø (Samsing), tre fra Skåne (Skoning) og een fra Halland (Hallændher). Af lokale tilnavne er Hiøre, Rackløff og Røtznes, Skoffbo, Atboes og Hordbou. - Den er een fra Køge og to skotter.

SLUTNING

Perioden beretter om en tid, hvor man tager hensyn til borgernes formåen, da en udtrællet befolkning ikke kan yde sit bedste og slet ikke i længden.

Derfor ser kongen i København igennem fingrene med, at

borgerne holder købstadsskatterne tilbage, når de skønner, at det er vigtigere at bruge skattepengene på vedligeholdelse af befæstning og kommunale bygninger lokalt.

Pengene fra den ekstraordinære hjælpeskat bruges til materialekøb, lønninger, mad og øl. Alle yder, både rig og fattig. De rigeste med penge, andre med deres arbejdskraft. Man kan så undre sig over, hvor meget borgerne kunne præstere i byggearbejder mod kun at få et par kander øl og få skilling til mad pr. dag.

NOTER

1. E. Marquard: Nogle aktstykker vedrørende Kalundborg i ældre tid. Fra Holbæk Amt 1927.
2. Forholdet mellem mønterne i midten af 1500-tallet er 1 album = 4 penninge. 12 penninge = 1 skilling. 16 skilling = 1 mark. 3 mark = 1 daler.
3. Der henvises til skriftlige kilder trykt i »Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1551-1645«, udgivet af Rigsarkivet, samt til Danske Kancelliregistrant for de relevante år.
4. Johannes Hertz: Kalundborg. »Danmarks Carcassonne«. Nationalmuseets Arbejdsmark 1990.
5. C. M. Smidt: Esbern Snares Anlæg og dets udvikling gennem Middelalderen. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1936.
6. C. Hinsch: »Gørtlergården«. Beretning fra arkæologiske undersøgelser af »Hagemanns grund« Munkesøgade 20-22. KAM j.nr. 20/89. Kalundborg og Omegns Museums Arkæologiske Rapporter nr. 1. Bd. 1-2, 1991.
7. Se Johannes Hertz's artikel i Nationalmuseets Arbejdsmark 1990.
8. Omtalt i C. Hinsch: »En profil gennem Kalundborgs Højmiddelalder«. Fra Holbæk Amt 1989.

9. Se Johannes Hertz's artikel i Nationalmuseets Arbejds-
mark 1990.
10. Refererer til redegørelsen om »hommeiden« i Otto Norn:
Christian III's Borge. Bd. I-II. 1949.
11. Kalundborgs privilegier og »hestehavebrevet« er trykt i
Erik Kroman: Danmarks Gamle Købstadslovgivning.
København 1951. Bd. III.
12. Omtalt af Ole Jellingsø: Helsingørs finansforvaltning i
midten af det 16. århundrede. Fra Frederiksborg Amt
1967.
13. M. Mackeprang: Dansk Købstadsstyrelse fra Valdemar Sejr
til Christian IV. (1900) 1975.
14. Se Thomas Riss i Kalundborgs Historie. Tiden indtil 1830.
Bd. I. Kalundborg 1985.
15. Astrid Friis: Rigsraadets og Statsfinanserne i Christian III's
Regeringstid. Historisk Tidsskrift 10. Rk. 6. Bd. 1942-44.
(1970).
16. Se note 6.
17. En sværdfejer forsyner de nøgne sværdklinger med hæfte
og øvrigt udstyr.

Branden på Skellebjerg skole 1791

af Marianne Germann

En stor del af min slægt på min fars side var håndværkere - smede og snedkere. En af dem, der har interesseret mig mest, er snedkeren Povl Andersen fra Skellebjerg, som også var skoleholder og kirkesanger dér i 27 år fra 1785 - 1812. I 1791 brændte Skellebjerg skole, og for Povl Andersen gav det anledning til mange fortrædeligheder, der idag kan spores i en lang række af de gamle arkivalier.

Povl Andersen er født o. 1732, sandsynligvis i Reerslev sogn. Han blev snedker, og i 1761 giftede han sig med Kirsten Pedersdatter fra Gørlev. I 1762 fik han frihedspas fra Gundetved gods. Han lånte 120 rdr. til betaling for passet med sikkerhed i sit nye bohav og sit nye snedkerværktøj. Det kunne tyde på, at han på det tidspunkt blev selvstændig snedker. Hvor Povl Andersen slog sig ned som snedker, har jeg dog ikke kunnet finde ud af. I 1785 var embedet som skoleholder blevet ledigt i Skellebjerg, og Povl Andersen søgte og fik det.

På det tidspunkt var det ikke usædvanligt, at skolelærerne - eller som de blev kaldt skoleholdere - i de små skoler, både på landet og i købstæderne var »ustuderede«. Man så mange tidligere håndværkere eller militærfolk i disse relativt sikre, men usselt lønnede hverv.

Da Povl Andersen med sin familie kom til Skellebjerg i 1785, havde han sikkert regnet med en stille og fredelig tilværelse som skoleholder. Men det skulle komme til at gå meget ander-

ledes. For den 10. juli 1791 nedbrændte hans lille skolehus og Tersløse degnekalds anneksbolig ved siden af.

Nu skulle man tro, at det ikke kunne være det store problem at bygge den lille skole op igen; men der skulle gå næsten tre år, før Povl Andersen og hans familie igen fik en bolig, og Skellebjerg og Herrestrups børn igen kunne blive undervist i en rigtig skolestue.

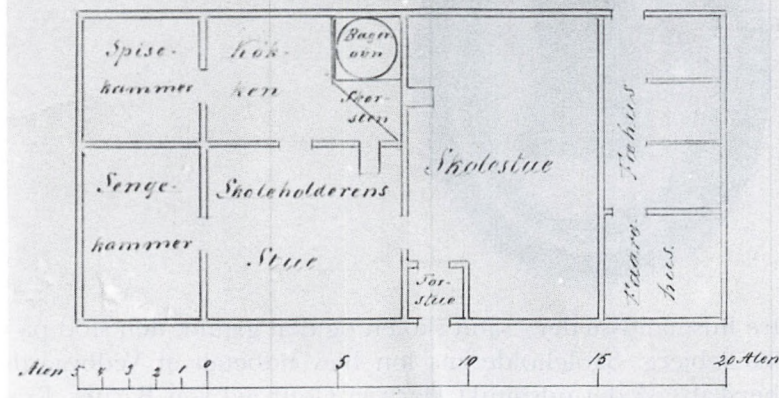
SKELLEBJERG SKOLES TIDLIGE HISTORIE

Baggrunden for denne udsættelse må nok ses i lyset af Skellebjergs tidligere skolehistorie og ejerskabet af jorden i sognet. Skellebjerg var anneksogn til Tersløse sogn, hvor der allerede i begyndelsen af 1700-tallet var en veletableret skole med egen skoleholder. I 1740 blev det vedtaget at oprette en skole i Skellebjerg sogn. Dette skete iflg. en kgl. forordning af 23. januar 1739 om skolerne i Danmark. Heri var det bestemt, at der skulle være oprettet skoler overalt i Danmark inden 1. januar 1742.

Skellebjerg sogn bestod på det tidspunkt hovedsagelig af byerne Skellebjerg, Herrestrup, Tåderup og Søbjerg. Skellebjerg og Herrestrup hørte under Sæbygårds gods, mens Tåderup og Søbjerg byer hørte under Kragerupgård. I 1741 trak Kragerupgård Tåderup og Søbjerg ud af skoledistriktet og oprettede en skole i Kragerup for disse to byer samt Ørslev og Kragerup. Tilbage i Skellebjerg skoledistrikt var kun Skellebjerg og Herrestrup byer med ialt kun ni gårde og nogle huse.

Skolen skulle placeres i degneembedets mensal- eller klokkerhus i Skellebjerg, hvortil degnen, som boede i Tersløse, så skulle flytte, hvad han dog ikke gjorde. Huset i Skellebjerg, som skulle holdes vedlige af degneembedet, var imidlertid så forfaldent og ubrugeligt, at der tilsyneladende ikke kunne bygges til, uden at det måske faldt sammen. Alligevel lykkedes det at holde en form for skole i et par år i klokkerhuset med en substitut for degnen som skoleholder. Den første skoleholder - Skellebjergs gamle klokker - blev betegnet som »et liderligt fordrukkent menneske«. Så det har nok været ret så beskedent, hvad børnene lærte.

*Tegning til et dansk Skolehus paa Landet,
10 Fag, med Overflag 150 Rbdl,
af Tømrer Bielenberg, Holbæk, 13 Aug. 1739.*

Plan over rytterskole fra 1739, udarbejdet af tømrer Bielenberg i Holbæk. Samme model blev benyttet til skolen i Skellebjerg.

I februar 1744 færdiggjorde Sæbygård et lille nyt skolehus. Det var en fritliggende bygning på en grund tilhørende Sæbygård, tæt op til degneboligens stuebygning.

Skoleholderens løn og den leverance af brændsel, hø og halm, samt fri græsningsret, som han havde krav på i forhold til hartkornsydelserne i distriktet, blev aldrig rigtigt fastsat. Derfor havde skoleholderne gerne et eller andet arbejde ved siden af, f.eks. var Povl Andersens forgænger birkeskriver, og Povl Andersen selv supplerede sin sparsomme skoleløn på seks rdr. - en af de mindste i landet - med snedkerarbejde.

I perioden fra 1744 til 1791, da skolen brændte, var der sket en del ændringer i ejerforholdene i sognet. Sæbygård ejede ikke mere hverken skolen eller anden jord i Skellebjerg sogn. Ved salg eller mageskifter var der nu fem lodsejere i sognet: Sorø Akademi ejede kirken; Kattrupgård, som den største lodsejer, havde fem gårde og et hus i Herrestrup, Bøstrup gods havde to gårde i Skellebjerg, og Vedbygård ejede to gårde og

*Ejeren af Vedbygård, Hartwig
Gottfried von Barner, som ikke ville
genopbygge skolen.*

tre husmandssteder - samt skolen og den grund, den stod på i Skellebjerg. Skoleholderens løn blev udbetalt af Vedbygårds herskab, på det tidspunkt Hartwig Gottfried von Barner. Kragerupgård ejede stadig al jorden i Søbjerg og Tåderup, men ingen jord i resten af sognet.

Og dér stod man så i sommeren 1791 med en nedbrændt skole og et kæmpeproblem. For hvem skulle forestå og betale for skolen og skoleholderboligens genopbygning?

BRANDEN DEN 10. JULI 1791 - OG HVAD DERMED FULGTE

De nærmere omstændigheder ved branden og dens opståen kendes ikke. Den 3. august blev amtmand Michael Herman Løvenskiold på Vognserup underrettet pr. brev af skolens ejer, von Barner på Vedbygård. Han foreslog, at enten kirkens patron eller den største lodsejer, som var Kragerupgård, skulle genopbygge skolen. Han var dog ikke sikker på, at Kragerupgård ville være med, da børnene fra Søbjerg og Tåderup, hvor Kragerupgård havde sin jord, jo gik i Kragerup skole. Hvis han selv skulle blive pålagt at opbygge skolen, betingede han sig, at samtlige ejere delte omkostningerne, og at bønderne i sognet blev beordret til at give den hjælp, som forordningen fra 1739 pålagde dem.

Løvenskiold sendte derefter von Barners brev videre til de andre lodsejere og bad om deres kommentarer. Og de var alle meget negative.

Gundersen på Tersløsegård, som repræsenterede Sorø Akademi, sagde blankt fra. Dels ejede akademiet kun kirken, og iflg. en kgl. plakat af 29. april 1740 skulle kirkens hartkorn ikke mere betale til skolerne.

Justitsråd H.C. Faith på Bøstrup og kammerråd P. Gommesen Erreboe på Katstrup mente begge, at de hver for sig ejede for lidt jord i sognet, så det kunne ikke vedkomme dem alene at opbygge skolen. Men hvis skolen kunne tilhøre hele skoledistriktet, ville de gerne være med til at betale deres del af omkostningerne. Clemens Fogh på Kragerupgård sagde som ventet helt fra. Han ejede intet jord i den del af skoledistriktet, som hørte under Skellebjerg skole.

von Barner udtalte sig også igen, og han håbede stadig, at det ikke blev ham pålagt at opbygge skolen. Forøvrigt kunne man for hans skyld godt nedlægge skolen, når de andre lods ejere ikke var mere interesserede. Han selv havde kun udgifter på den i forvejen, og de få børn, der tilhørte Vedbygårds gods, kunne lige så godt gå i Tersløse eller Vedby skole.

Sagen var nu gået i hårdknude, ingen ville give sig - og skolen og Povl Andersen var man åbentbart ligeglade med. Dog sendte præsten i Tersløse-Skellemberg sogne, N.H. Ursin, midt i september 1791 et brev til Løvenskiold, hvori han indtrængende bad om, at skolen kunne blive opbygget, så Povl Andersen med familie kunne få ordentlig husly, inden vinteren kom.

Løvenskiold opgav at forene de genstridige godsejere, og den 15. oktober 1791 skrev han til Danske Kancelli, for at få dem til at afgøre sagen.

Efter 7 1/2 måneds skrivelser, hvor stiftamtmand von Knuth, biskop Nicolai Balle og provst L. Hammond fra Løve Herred var blevet spurgt, kom kancelliet den 1. juni 1792 - altså næsten et år efter branden - frem til følgende resolution, som blev sendt afsted til stiftamtmanden og biskoppen med Christian den VII's underskrift den 8. juni:

»Resolution om fornævnte Skellebjerg skole for fremtiden må tilhøre hele skoledistriktet, og lodsejerne i bemeldte distrikt altså tage del med hverandre i skolehusets opbyggelse efter repartition samt gård- og husmændene i de til skolen hørende Skellebjerg og Herrestrups byer at bidrage dertil det fornødne efter den 22. § i skoleforordningen af 29. juli 1739.«

Det blev videresendt til amtmand Løvenskiold, som igen meddelte afgørelsen til Sorø Akademi, Bøstrup, Vedbygård, Kragerupgård og Katstrup.

Hvad der herefter skete, har det ikke været muligt at finde ud af, førend Løvenskiold over et halvt år efter kancelliets resolution i slutningen af januar 1793 indhentede tilbud på at få bygget et 10 fags skolehus med bolig, skolestue og stald hos en tømremester Reinelt i Holbæk.

Tilbudet samt forslag til, hvem der skulle sørge for hvad i forbindelse med opbygningen af skolen, blev sendt til høring hos lodsejerne: Katstrup, Vedbygård og Bøstrup. Heri foreslog amtmanden, at Erreboe på Katstrup skulle forestå opbygningen.

Svaret på denne høring mangler; men det fremgår af et brev sendt til orientering til provst Hammond fra amtmanden og et svar til Faith på Bøstrup, at ihvertfald sidstnævnte havde en del indvendinger. Bl.a. synes Faith, at skolebygningen kun skulle være på ni fag. Det oprindelige tilbud lød på 263 rdr., men tilsyneladende fik Faith byggeriet skrabet så meget, at prisen endte på 110 rdr. Det endte også med, at det blev Faith, der blev pålagt at forestå opbygningen - under kraftig protest, da han var den mindste lodsejer og den, der boede længst væk fra skolen.

Faith indkaldte de to andre lodsejere til møde på Skellebjerg Kro den 12. april 1793, hvor de skulle blive enige om bl.a. betingelserne og fordelingen af bøndernes pligtarbejde.

Men endnu engang måtte byggeriet udsættes, for nu kunne godsejerne ikke blive enige om, hvor skolen skulle bygges! Den gamle skolegrund ville være mest naturlig; men den ejedes af von Barner på Vedbygård, og han var ikke til sinds at

lade skolen opbygge dér uden kompensation for jorden - 28 rdr.

Faith fik nu kolde fødder og turde ikke starte byggeriet. Han var bange for at blive involveret i en sag med von Barner, så Faith forlangte en kgl. resolution, før han ville gå igang. Den 20. juli 1793 skrev amtmanden så til Danske Kancelli om en udtalelse.

Men kancelliet svarede først den 7. december 1793. Og bestemmelsen blev, at skolen skulle bygges på skolejorden, og Barner skulle have kompensation fra de andre lodsejere, hvis han kunne bevise sin adkomst til skolejorden.

Også fra bønderne i landsbyerne var der indløben protest. De havde holdt møde samme dag som lodsejerne, og de var meget fortørnede over at skulle levere langhalm til taget uden kompensation. De fik ved hjælp af en hr. Berner i Slagelse forfattet et brev til amtmanden, hvori de beklagede sig over, at det kun var de ni bønder i Skellebjerg og Herrestrup, der måtte stå for leveringen og ikke hele sognet. Men deri fik de ikke medhold af amtmanden, som sendte et skarpt brev til Berner, hvori han blev fortalt, at iflg. den kgl. resolution af 8. juni 1792 om opbygning af skolen skulle beboerne i skoledistriktet alene levere langhalm, køre materialer og opbygge skolen uden nogen form for kompensation, og den besked kunne han give videre til bønderne.

Inden den kgl. resolution om skolegrunden fremkom i december, var der imidlertid sket det, at Povl Andersen i september 1793 var kommet med et forslag til skolegrund. Han havde nemlig rådighed over den gamle degneboligs grund, og da den jo også var tom efter branden, ville han gerne afstå jorden til skolen, så den kunne stå færdig inden vinterens komme.

Alle - Faith, præsten, provsten, amtmanden og biskoppen - syntes denne idé var strålende, så kunne man da få en ende på sagen.

Og således blev det, selvom det er lidt usikkert, hvornår den egentlig stod færdig. Amtmanden skrev nemlig i et brev date-

ret 24. december 1794: »Da skolen nu formodes at være opført på degnegrunden«. Mens Faith først den 24. juni 1794 i et brev ang. syn på skolen skrev til de andre lodsejere: »Da Skellebjerg skolehus nu er færdig«. At skolen er færdig, bekræftes også i brevet af Povl Andersen.

HUSVILD OG UDEN LØN I TRE ÅR

Povl Andersen og hans familie havde nu endelig fået eget tag over hovedet igen - endda i et hus, der var tre gange så stort som det gamle skolehus.

Men i de mellemliggende næsten tre år havde familien ikke haft noget sted at bo, de omkring 30 børn i den skolepligtige alder havde ikke fået nogen regelmæssig undervisning, og Povl Andersen havde det meste af tiden ikke fået nogen løn. Den hjemmeboende familie var på det tidspunkt nok ikke så stor. Povl Andersen og hans kone havde fået fem børn - to drenge og 3 piger. Af dem var den ene pige død i marts 1791, og kun den yngste, Juliane, var hjemmeboende i 1791, da skolen brændte. Hun var da 13 år på det tidspunkt. De andre var ude at tjene eller i lære.

I april 1792 skrev præsten for Tersløse-Skellebjerg, N.H. Ursin, til biskop Balle for at få ham til at fremme sagen i Danske Kancelli, og i dette brev gjorde han opmærksom på, at Povl Andersen ikke havde noget sted at bo. Biskoppen skrev straks til kancelliet, som dog ikke reagerede. Først i juni, som tidligere nævnt, afgav den resolution, hvori der dog ikke var et ord om, at der skulle skaffes bolig til skoleholderen, indtil skolen var færdig.

I oktober 1792 tog Povl Andersen sagen i egen hånd og skrev følgende brev direkte til amtmand Løvenskiold:

Nådige Herre Hr. Baron

Det er Dem vitterligt at min skole i Skellebjerg den 10. juni 1791 blev afbrændt, nemlig fra degnehuset, som var kun 1 alen imellem os, da det er nu snart 1 1/2 år siden denne ulykke ramte mig. Og Gud den alvidende skal være mit vidne, som ved og ser alle ting, at jeg og mine

Lærdags Brev

Dal er nu Rind sid siden jeg var hos Bønnen
 Hjelperne og fundne i min Skole lön som er af
 minne 2. 9. 10. 3. 10. minne hand og mig til
 smæk sig af belønningen. Skole lön som er af
 af minne og Bøge - Hjelper og mig til sidst
 for Guds tjeneste. Hjelper og mig til sidst
 Hjelper og mig til sidst. Hjelper og mig til sidst
 af minne og mig til sidst. Skole lön

Schilleberg. d. 19. October 1792

Underskrevet
 P. Andersen

Slutningen på Poul Andersens brev til amtmanden, hvori han beklager sig over ikke at få skoleløn.

haver igennemgået så meget ondt og må endnu den dag i dag erlide så megen fortræd, skade og tab, så at stenene måtte græde der over.

Straks efter ildebranden var jeg en føje tid i en lo, da høsten påkom, måtte jeg der ud fra. En kort tid var jeg hos en gammel skytte, så blev huset solgt, da var det forbi. Nogen tid var jeg på et smede loft, så skulle de have tørv der og, ja da var det og forgæves. Nogle nætter loge jeg i min egen have, så gav Gud regn, da var jeg nødsaget at forføje mig derfra.

Imidlertid påkom da vinteren, det var naturligt. Så måtte jeg begive mig ned til en by, som hedder Herrestrup, hos en ussel gårdmand i et radet og fugtigt kammer og gik så den vinter over. Som Herre Gud ved, imidlertid blev manden afsat af gården, og mølleren fra Løjets mølle kom der igen og borttog al min gødning, som jeg den vinter af mine kreaturer havde samlet, da led jeg det tab. Nu så i Guds navn måtte jeg begive mig op på Skellebjerg kirkeloft, hvor jeg der i en kedsommelig og bedrøvelig tilstand fordriver og henlever min tid.

Men nu mægter jeg næsten ikke mere, hverken jeg, min kone eller børn, nu er vi færdige at undergå. Men nu vil jeg sige som disciplene fordem sagde, da de var i havsnød: Herre hjælp os, vi forgår. Disse

samme ord vil jeg i Jesu navn betjene mig af til den nådige herre hr. baron, at der som De nu ikke står mig bi, må jeg forgå.

Det er nu så lang en tid siden 8. juni i denne sommer, da den højkongelige allernådigste befaling og ordre til alle vedkommende udgik, om den i Skellebjerg afbrændte skoles opbyggelse, og det hedder, at det straks skulle begyndes og forfærdiges, men forgæves. Jeg har været hos kancelliråd Erreboe på Kattrup. Han gav mig til svar, at så snart kammerjunker Barner til Vedbygaard ville begynde på skolens opbyggelse, der skulle de ej stå tilbage for hans skyld, men jeg har været 8 gange hos kammerjunkeren, men forgæves. Jeg kan ej formå ham der til, han vil ej lade medynk røre sig; men jeg forundrer mig der over, at kammerjunkeren tør være så stridig, opsætsig og forsømmelig imod de højkongelige ordrer og befalinger. Men jeg har det faste og stadige håb til den nådige hr. baron, at han nok formår at drive ham til at opbygge skolen, thi endnu kan det meget vel ske.

Nådige Herre

Det er en kort tid siden, jeg var hos kammerjunkeren og fordrede min skoleløn, som er ej mere end som 3 rdr.; men han gav mig til svar, at jeg ej bekom nogen skoleløn, så længe skolen ej var opbygget - straks gav jeg det til kende for præsten hr. Ursin. Han sagde, at jeg skulle kun søge amtmanden, han lærte ham (Barner) vel at give mig min skoleløn.

Schiellesberg den 19. oktober 1792.

Underdanigste tjener P. Andersen«

Dette klagebrev fik kammerjunker von Barner på en eller anden måde at se, og han blev særdeles rasende og krævede at ».... Skoleholderen alvorlig må blive mulkteret og irettesat for hans ugrundede og fornærmende klage over mig.«

Som Povl Andersen selv havde skrevet i brevet, havde familien indlojeret sig på Skellebjerg kirkes loft, og der blev de boende vinteren over. Deres bohav og køkkengrej havde de i våbenhuset. Yderligere blæste kirkens tag delvis af tidligt på foråret, så det har været slemme forhold, familien levede under.

Kun provst L. Hammond holdt lidt øje med familiens trængsler, men gjorde ikke andet end at skrive et brev til amtmanden i januar 1793, hvori han gjorde opmærksom på, at familien stadig boede på loftet - det var før taget blæste af. Han

havde også spurgt den største lodsejer, nemlig Erreboe på Kattrup, om, at han kunne skaffe Andersen bolig. Men der skete intet.

Den 30. marts 1793, efter taget var blæst ned og vinteren ellers var ved at være forbi, reagerede amtmanden - som iøvrigt, hvad der fremgår af hans breve, efterhånden var godt træt af hele sagen. Han sendte følgende brev til lodsejerne:

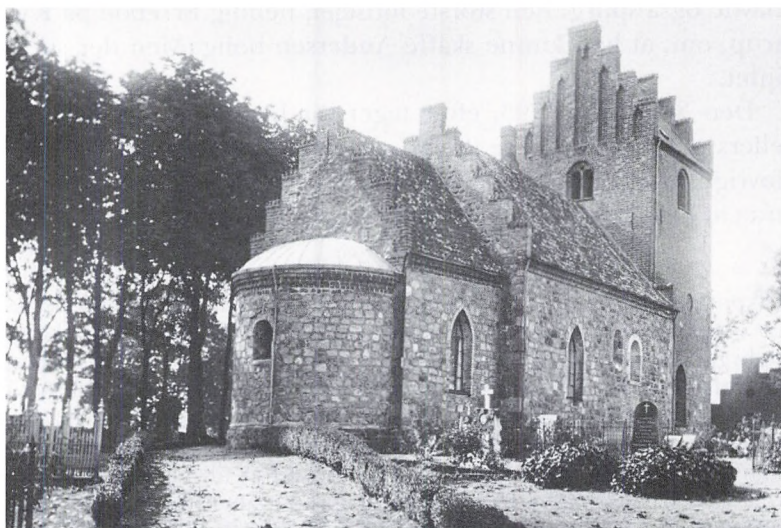
»Skønt jeg hidtil har haft den sikre formodning, at de herrer lodsejere i Skellebjerg skoledistrikt - fra hvis side den afbrændte skoles opbyggelse er forårsaget et så langt og uforsvarligt ophold - havde draget billig omsorg for dens lærer ved at anvise ham fornødent husly til sig og familie, indtil skolen igen blev opbygget og istandsat; så må jeg dog af hr. provst Hammonds indberetning (fra 15. januar) erfare: at han forgæves hos største lodsejer har forsøgt at tilvende skoleholderen en bedre bopæl end Skellebjerg kirkes våbenhus og loft, hvor denne husvilde mand med kone og børn, efter flere udstandne genvordigheder, har måttet udholde vinterens kulde.

Med megen mishag er jeg selv bleven overbevist om sandheden af denne, endog i et københavnsk månedsskrift bekendtgjorte omstændighed, og fandt, hvad ej har kunnet være de herrer lodsejere ubekendt, at endog kirketaget, hvorunder disse lidende mennesker skulle have ly, tildels ved den sidste storm er afblæst og siden den tid har udsat dem for den åbne himmel.

Dette har hver veltænkende mand i almindelighed og alle de fædre i særdeleshed, hvis ungdom skal undervises af denne så usselte behandlede lærer, højst ubehagelige syn, opfordrede mig straks til at formane en af byens gårdmænd, indtil bedre anstalt kunne føjes, at indrømme dem en liden stue med kakkellovn på skoledistriktets eller de herrer lodsejeres bekostning, som herved alvorlig pålægges ufortøvet og i det seneste inden 8 dage efter at dette er Dem indløbet, at forenes om at forskaffe skoleholderen en stadig og bekvem bopæl enten i et hus eller hos en af bønderne i byen eller distriktet med fornøden kakkellovn m.m., indtil en skole, efter hvad jeg derom under 16. d.m. har tilskrevet hr. justitsråd Faith, kan blive sat i forsvarlig stand; da jeg ellers, om videre forsømmelse her tages, have mig nød til selv at gøre den foranstaltning, som efter omstændighederne blive nødvendig.

Vognserup den 30. april 1793 *M.H. Løvenskiold.* «

Hvad, der får amtmanden til at reagere så kraftigt, er måske

Skellebjerg kirke, hvor Poul Andersen og hans familie logerede på kirketårnets loft.

ikke så meget medlidenhed med Povl Andersen, så havde han vel reageret 2 1/2 måned før, da provsten skrev til ham; men nok mere, at da sagen var kommet til det københavnske borgerskabs kendskab, tabte han den sidste rest af hans tålmodighed.

Det var sket gennem det københavnske skrift »Maanedsskriftet Iris«, der udkom gennem nogle år i 1790erne. I dette skrift havde der i januar 1793 været en 50 sider lang artikel om »En Landsbye Præstes billige Erindringer imod det Ubillige i Procurator Hansens Tanker om Bondestandens Oplysning 1792, for saavidt Siøllands Landsbye Præster derudi angribes.« Præsten, der skrev denne artikel, er desværre anonym.

I artiklen gennemgik forfatteren landsbypræsternes arbejde som administratorer og kirkemænd og den indsats, de gjorde for at oplyse bondestanden. Med hensyn til skolerne mente han, at præsterne gjorde, hvad de kunne, men at det bl.a. var skolepatronerne, d.v.s. i de fleste tilfælde godsejerne, der lagde de største hindringer i vejen for bondestandens oplysning,

dels ved store arbejdskrav overfor bønderne, dels ved misligholdelse af skolerne. Som et af de mere grelle tilfælde brugte han Skellebjerg skole sagen. Han skrev bl.a.:

»At enkelte proprietærer hist og her måtte besjæles med nogen mere varme, liv, ynde og kærlighed for denne sag, der så meget angår det almindeliges vel, have nogle landsbypræster vist nok årsag til at ønske; thi da havde ellers ikke en husvild skoleholder i vore dage behøve at ty hen, med kone og børn, i Skellebjerg kirketårn, der om vinteren falder noget vel koldt; og dog er denne skoleholder en mand, der af alle, som kender ham, agtes for en duelig lærer i sit fag, er en ypperlig sanger, ja endog en mester i snedkerarbejde.

Da det var noget sjældent, ligesom det nok også i vore dage er en besynderlighed, at en husvild skoleholder måtte opslå sin bopæl på et så høje, koldt, og enligt sted, have adskillige, og jeg med, rejst hen til kirken for at overbevises om rygtets vished, hvor man dog fandt, at den ting havde sin fulde rigtighed.«

Også dengang - på trods af transportmulighederne - valfartede folk til de »spændende« steder.

Povl Andersen fik imidlertid hverken medlidenhed eller støtte fra godsejerne, og det skudsmål, han fik af præsten i artiklen, passer meget dårligt med det skudsmål, som godsejerne gav ham i deres svar til amtmanden.

Mildest svarede Erreboe på Katstrup, at han havde forsøgt at skaffe skoleholderen husly; men hans bønder havde ikke plads tilovers. Dernæst havde han lovet ham penge til husleje og givet ham en del af dem. Erreboe mente derfor, at han havde gjort, hvad han kunne, men han ville da gøre endnu en indsats.

Faith på Bøstrup mente ikke, at han som mindste lodsejer og den, der boede længst væk, burde være den, der skulle skaffe skoleholderen husly, men han skulle da gerne hjælpe til. Han fortsatte i sit brev:

»I øvrigt er det vist, at skoleholderen gerne kunne deromkring have fået anden bolig end kirkeloftet og tårnet, om han havde gidet, og altså forfatterne i Iris manglet denne lykkelige og behagelige lejlighed til at sværte folk; men da den såkaldte skoleholder stedse enten

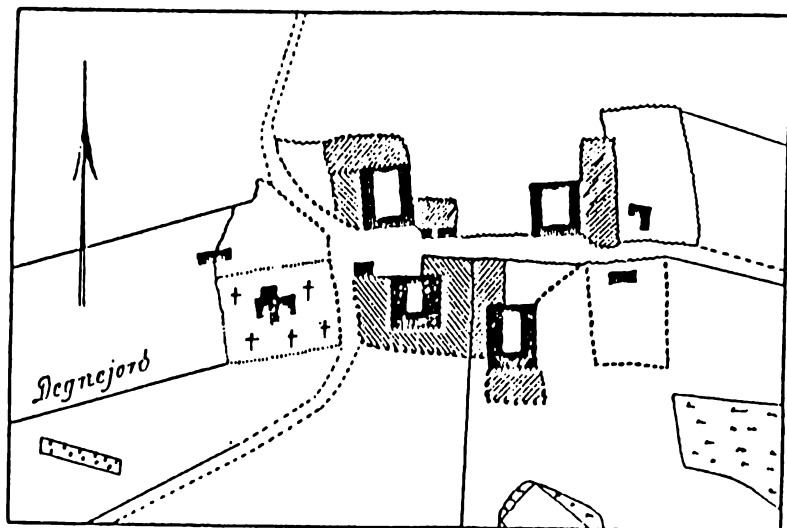
agerer savskærer eller og arbejder som snedker for adskillige, endog herrer gejstlige, så bekymrer han sig vel ej meget om husly, da han kun er lidet hjemme, og der desuden er kro i byen. Om ungdommen altså forfremmes i religion og sæder ved det, at deres lærer er snedker og savskærer, det må Gud og præsten vide.«

Det barskeste svar kom fra Vedbygård, hvor von Barners fuldmægtig Kastrup bl.a. skrev:

»Skoleholderen i Skellebjerg havde ikke haft fornøden sidste vinter at ligge i Skellebjerg kirkes våbenhus, når dette var ham om at gøre, at have bekvemme og bedre husly, i betragtning af den forstrækning han hist og her har fået især af skoledistriktets lodsejere; men da dette menneske mere og bedre er skikket til at søge brændevinsflasken og andre udsvævelser end at sørge for sin nødtørftige underholdning og husly, så følger det af sig selv, at de ham forstrakte penge er anvendt til sådan liderlig brug. Ja, til et bevis om dette menneskes opførsel vil jeg alene anføre: At da skolen afbrændte (Gud ved hvorledes denne ulykkelige ildebrand opkom) løb han midt ind i ilden og luen og råbte overlydt med disse ord »lad det kun brænde«, og hvor han blev stående indtil 2 dristige, men dog mennesker senere sprang ind i luen og trak dette forfyldte B. derud fra. Det er vel sandt, at det ikke vedkommer mig så meget at resonere om skoleholderen, men mere præstens pligt at have opsyn med sådan et menneske og sørge for, at der altid kom duelige lærere ved skolerne, hvilke er de, der først skal bane vejen til religion og gudsfrygt; men dette siges alene, fordi han har mere medhold, end han fortjener. Vist skal herfra for Vedbygårds anpart i skoledistriktet altid blive contribueret hvad ret og billigt kan være til det, som cirkulæret indeholder.«

På trods af disse barske ord om Povl Andersen skulle man tro, at godsejerne ville rette sig efter amtmandens ordre og skaffe en bolig til familien; men i slutningen af april boede familien stadig i kirken. De havde dog fået mulighed for at lave mad hos en af bønderne i Skellebjerg, og det affandt Povl Andersen sig med - oven i købet med taknemlighed. Så familien har måske boet i kirken, indtil skolen stod færdig.

Ikke nok med, at Povl Andersen ikke havde nogen bolig, men han havde heller ikke - som han beklagede sig over i sit brev til amtmanden i oktober 1792 - fået nogen skoleløn siden

Plan over Skellebjerg 1802. På dette tidspunkt kan det ses, at Poul Andersen har fået lov til at bygge skolen på von Barners gamle skolegrund til venstre på planen

påske 1792. Kammerjunker von Barner mente - efter den kgl. resolution af 8. juni 1792, hvor det blev bestemt, at hele skole-distriktet var ansvarlig - at han var fritaget for at udbetale nogen løn til Povl Andersen. Iøvrigt mente von Barner, at da Povl Andersen ikke holdt skole - eller kunne holde skole - var han ikke berettiget til nogen skoleløn.

Selv ikke efter at skolen var bygget, og Povl Andersen var kommet i gang med undervisningen, kunne man enes om, hvem der skulle betale ham hans skoleløn. Først i efteråret 1794 gik denne sag i orden, efter amtmanden endnu engang havde tabt tålmodigheden og sendt et meget skarpt brev til den største lodsejer, nu P. Møller på Katstrup, om at bringe denne sag ud af verden og herefterdags styre skolens indtægter og udgifter.

SLUTNING

Povl Andersen fortsatte som skoleholder indtil 1812, hvor

embedet blev overtaget af den seminarieuddannede lærer Andreas Frederik Thomsen.

I mellemtiden havde Povl Andersen i 1798 søgt biskoppen om at måtte udvide skolegrunden med den gamle skolegrund og bygge en stald dér. Det fik han afslag på, selvom både provsten og amtmanden mente, at det var en god idé, fordi skolegrunden var så lille, at der ikke var plads til både stald og have. Men den gamle skolegrund ejedes stadig af von Barner på Vedbygård, og man havde åbenbart ikke lyst til at købe den af ham.

På en eller anden måde lykkedes det alligevel. Povl Andersen fik bygget »et lille fæhus« på 3 fag til skolehuset, som det fremgår af skiftet efter hans kone, Kirsten Pedersdatter, som døde i 1802. På kortet s. 47 ser det også ud til, at huset ligger på begge grunde.

Efter hans kones død, blev Povl Andersen gift igen med en Maren Sørensdatter. De flyttede til Brandstrup, da han holdt op som skoleholder, og han døde dér i 1813.

NOTE:

Der er nogen forskel i aldersopgivelserne for Povl Andersen. Iflg. folketællingerne 1787 og 1801 skal han være født i 1742, men iflg. indførslen i Tersløse kirkebog, da han dør, skal han være født i 1732. Reerslev sogns kirkebøger starter først i 1812.

KILDER

Trykte kilder:

Johs. C. Jessen: Løve herreds skolehistorie. Udg.af Historisk Samfund for Holbæk Amt 1955.

En Landsbye Præstes billige Erindringer imod det ubillige i Procurator Hansens Tanker om Bondestandens Oplysning 1792, for saavidt Siællands Landsbye Præster derudi angribes. Maanedsskriftet Iris, Januar 1793, s. 1-50.

Utrykte kilder:

Rigsarkivet:

Danske Kancelli:

Sjællandske Tegnelser, Koncepter og Indlæg nr. 456/1792.

Rentekammeret:

Folketællinger, Holbæk Amt, Løve Herred, Skellebjerg Sogn, 1787 og 1801

Landsarkivet for Sjælland m.v.:

Holbæk Amt:

Kopibøger 19.12.1789-29.10.1791, sag nr. 2/62

1.11.1791-10.09.1792, sag nr. 2/62

5.01.1793-12.04.1794, sag nr. 2/788 og 2/1095

15.04.1794-30.05.1795, sag nr. 2/1095

2.01.1798-16.03.1799, sag nr. 3/1946

Journaler 1791, sag nr. 2/62

1792, sag nr. 2/62 og 2/788

1793, sag nr. 2/788 og 2/1095

1794, sag nr. 2/1095 og 2/1671

1798, sag nr. 3/1946

Sjællands Stiftsøvrighed:

Kommunekopibog 1790-92, nr. 925

Sjællands Stifts Bispearkiv:

Indkomne sager, Løve Herred 1790-93

Brevprotokol 1799

Løve Herreds Provsti:

Korrespondancesager 1784-95

Skifteprotokol 1801-1808

Tersløse-Skellebjerg sogne:

Kirkebøger

Tølløsegård set med grev Schulin-Zeuthens kamera

af Tage Fredslund

Tølløsegård kendes som herregård tilbage i 1300-tallet. Dens egentlige storhedstid lå efter rigshofmester Peder Oxes overtagelse i 1558. Efter sin tilbagekomst fra den landflygtighed, kongen og Herluf Trolle havde drevet ham i, opførte han den store hovedbygning, som stod færdig i hans dødsår, 1575.

Hovedbygningen var en ejendommelig plump bygning i nederlandsk renæssance, bestående af to sammenbyggede huse, af samme længde som bredde. Hvert hus havde egen gavl og tag. Over hovedindgangen mod nord var tårn med spir. Det borgmæssige præg understregedes af voldgrave og en underjordisk gang under voldgraven ud i det fri.

Stolt lod Peder Oxen sit byggeri markere med en indskrift:

ANNO 1575 LOD ERLIG VELBYRDIG MAND PER OXE
TIL GISSELFELD K:M: OC DANMARKS RIGIS HOFMESTER
SOM VOR HER IOHAN OXIS SØN TIL NIELSTRUP OC
HANS HØIE HUSTRU METTE ROSENKRANZES HER
OLLUF ROSENKRANZES DAATER TIL VALLØ BYGGE DET-
TE HUS HER PAA TØLLØSE GUD UNDE DEM SAA AT BYG-
GE OC BOE AT DE MAA FAA DE EVIGE RO.

Ro fik Tølløsegård ikke i en slægts besiddelse. Faktisk skete det kun en gang i løbet af trehundrede år, at gården gik i arv fra far til søn.

Først i landboreformtiden, under Johan Thomas Neergaard, skete der store ændringer. Mens han driftsmæssigt indførte

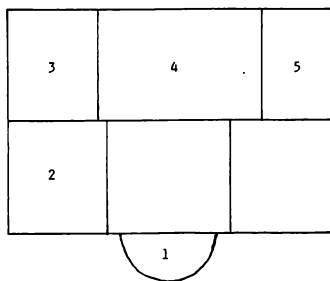
mange forbedringer, var hans ændringer af bygningerne meget uheldige. Gavlene på de to bygninger blev brudt ned; de fik fælles tag, og tårnet blev nedrevet. Murene blev pudset.

I 1793 købte en anden dygtig landmand, Peter Christian Zeuthen, Tølløsegård. Hans søn, Christian Frederik Zeuthen, overtog 1828 godset, som i 1843 blev oprejst til baroniet Zeuthen (desuden bestod det af Søgård og Sonnerupgård). Efter hans død fortsatte enken, Sophie Hedvig Schulin, driften af godset. Hun indledte en opdyrkning af overdrevene, bl.a. markeret ved opførelsen af »Grøntvedgård«, det nuværende Sophienholm. Også hovedbygningerne på Tølløsegård blev restaureret og tilbygget, således opførtes trappetårnet i 1856.

Ægteskabet havde været barnløst, så efter Sophie Hedvig Schulins død arvede hendes bror, C.F. Schulin, godset. Heller

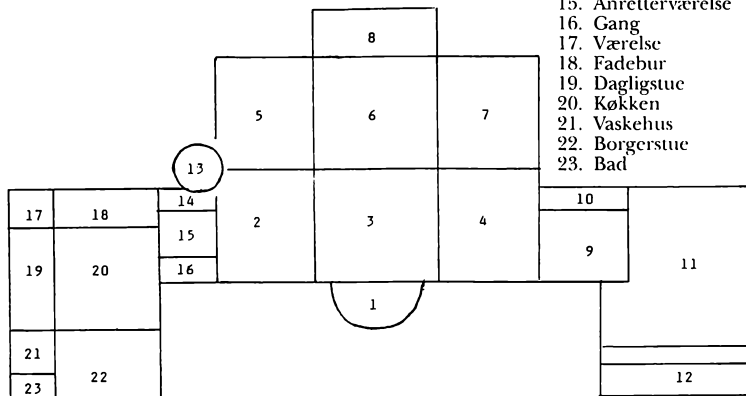
Førstesalen

1. Tårn
2. Soveværelse
3. Riddersalen
4. »Rosa Russa«

Stueetagen

1. Tårn
2. Spisestue
3. Vestibule
4. Grevens stue
5. Kaffeestue
6. Have stue
7. Blå stue
8. Veranda
9. Våbenværelse
10. Toilet
11. Billard stue og bibliotek
12. Stygestue
13. Tårn
14. Tjenergang
15. Anretterværelse
16. Gang
17. Værelse
18. Fadebur
19. Dagligstue
20. Køkken
21. Vaskehus
22. Borgerstue
23. Bad

ikke han havde direkte arvinger, så brorsønnen William Schulin arvede det i 1873. William Schulin fik tilladelse til at føre både det zeuthenske og det schulinske våben samt at forene navnet Zeuthen med sit eget.

William greve Schulin-Zeuthen blev født i Drage, det kongelige gods i Holsten, i 1852, så ved overtagelsen var han kun 21 år. I hans 46 år lange ejerskab skete meget store forandringer. Omfattende jordforbedringer indførtes, bøndergodset solgtes til fri ejendom (noget var dog sket før hans tid), store beplantninger fandt sted, der opførtes flere store avlsbygninger, og det i denne sammenhæng mest interessante, hovedbygningen førtes tilbage til den gamle skikkelse.

Ikke blot landbrug og byggeri havde grevens opmærksom-

hed, han var interesseret i meget, navnlig af musikalsk art. Men også fotografiet fangede ham. I årene 1894-1904 tog han godt 1.500 billeder. De blev sat ind i fire protokoller med angivelse af år, dato og tidspunkt. Nogle har overlevet til vore dage, og det er fra disse, at de følgende illustrationer stammer.

Efter den blomstrende tid gik det ned ad bakke for godset. William greve Schulin-Zeuthen døde i 1919, hvilket faldt sammen med lensafløsningen, som gjorde et stort indhug i godset. Arvingen, brorsønnen William Schulin, solgte Tølløsegård i 1923, og kun Sophienholm forblev i familiens eje. Siden da har hovedbygningen haft vekslende kår; det værste skete dog natten mellem den 21. og 22. februar 1942, da bygningerne blev lagt i ruiner af en voldsom ildebrand.

Måtte disse billeder give et lille indtryk af den fordums storhed under William greve Schulin-Zeuthen.

Den ene af de to personer, som har betydet mest for bygningernes udseende, William greve Schulin-Zeuthen, og grevinde Christine, født Harhoff. Hendes far var Conrad Johan Christian Harhoff, borgmester i Ringsted. De blev gift 1877. 6.1.1895.

Tølløse Slots første bygmester, rigshofmester Peder Oxé, lod denne indskriftstavle opsætte i 1575 – en tavle der endnu ses på slottet. I 1894 sad den over hoveddøren ud til den lukkede veranda. Det er næsten utroligt, at tavlen har bevaret sin skrift.

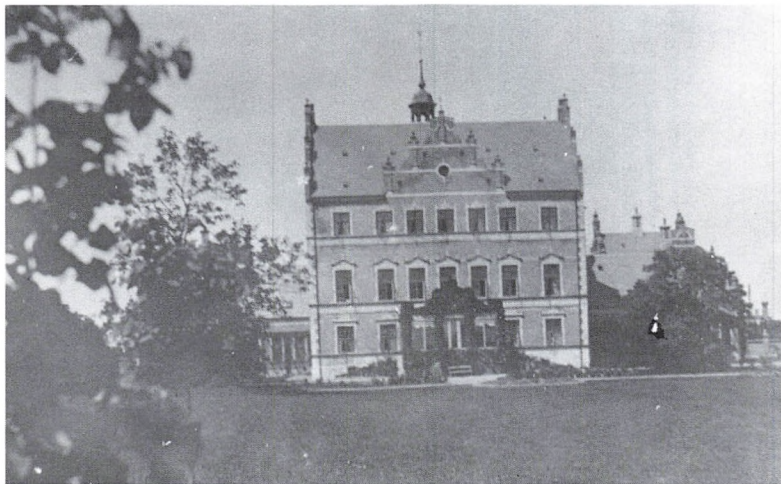

Hovedbygningen med de to sidepavilloner set fra gårdspladsen. I anlægget ser man baronesse Sophie Hedvig spadsere. Tårnet har endnu ikke fået spir. Billedet er med firspand og slottets personale fremme, det kan måske tolkes som hendes flyttedag, da hun flyttede til Grøntvedgård for at tilbringe sine sidste år. Det blev kun kort tid derude, hun døde 16.10.1866.

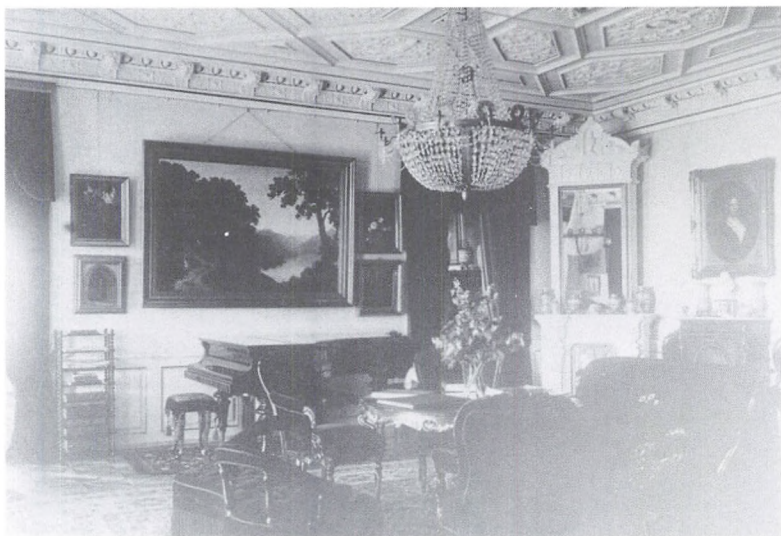
Hovedbygningen set fra øst over voldgraven. Dobbeltgaulene ses tydeligt her.

Billedet er taget foran tårnet, gavlen fra nordre sidefløj, næst ses mellemgangen med udsigt til gartneriet og hvor der senere kom elektricitetsværk, en ret stor bygning. Dernæst den lange længe, der var godssets materielbygning. I modsatte side af slotsgården lå herskabsstalden. Der nævnes, at William greve Schulin-Zeuthen havde indtil 40 heste. Begge længer blev bygget i 1861-62 af Sophie Hedvig.

Hovedbygningen set fra haven i syd. 28.6.1890.

Havestuen. Længst til højre, på nordvæggen, et portræt af Sophie Hedvig Zeuthen. Svarende til sit navn er det et forholdsvis let møbleret rum, med mulighed for musikalske soiréer akkompagneret af udsigten over den store have.

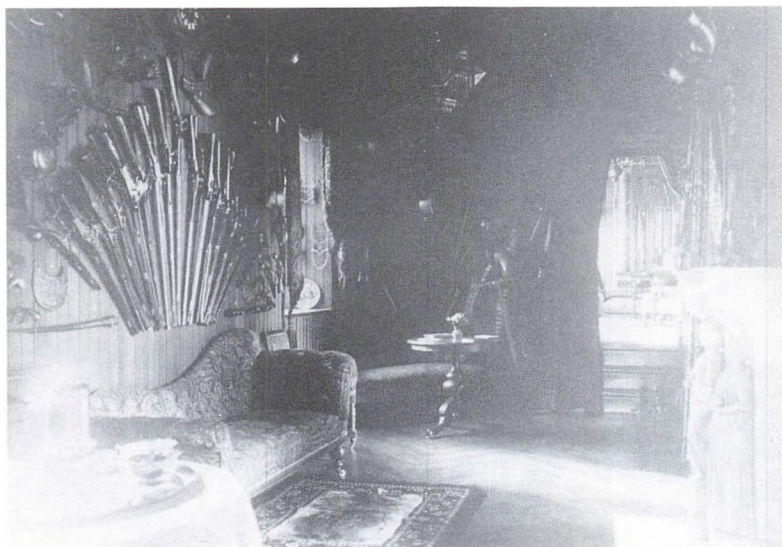

Kaffestuen. Til venstre et kig ind i havestuen. Kaffestuen synes anvendt til mere officielle lejligheder.

Grevens stue, rygeværelset, med det store skrivebord. Lysekronen øverst i billedet var foræret af skoufogederne på godset og fremstillet af hjortetak. Til venstre et kig ind i våbenværelset, bagest anes billardbordet i billardstuen.

Der kan næppe være tvivl om, at dette var våbenværelset. En meget kostbar samling, som blev solgt på auktion efter grevens død.

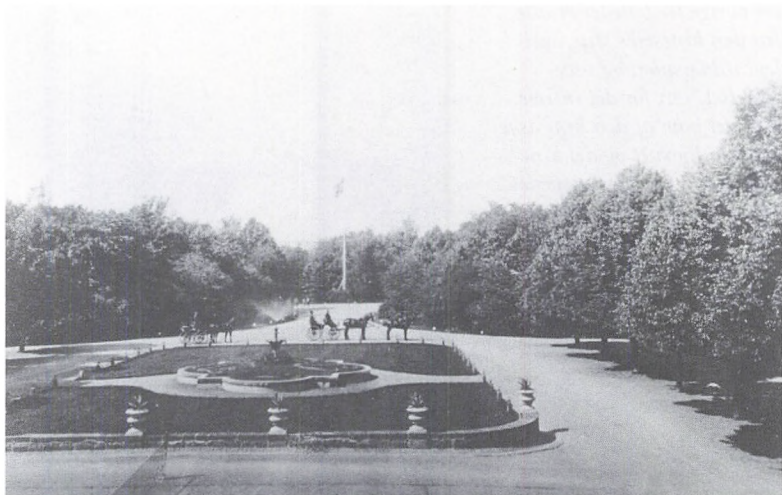

Riddersalen på første etage. Med en blanding af det store officielle (bordet, fløjdørene) og det mere intime (hygge-krogen til venstre i billedet).

De øvrige tre billeder er alle fra den kinesiske stue, mellem riddersalen og soveværelset, var for det intime. Navnet kom af den kinesiske lampe i hjørnet og det kinesiske porcellæn foran spejlet. For vægtæppet bag lampen var lavet af strudsegumpe og kom derfor fra et andet kontinent. Læg mærke til udsmykningen i loftet, både med våben og monogram.

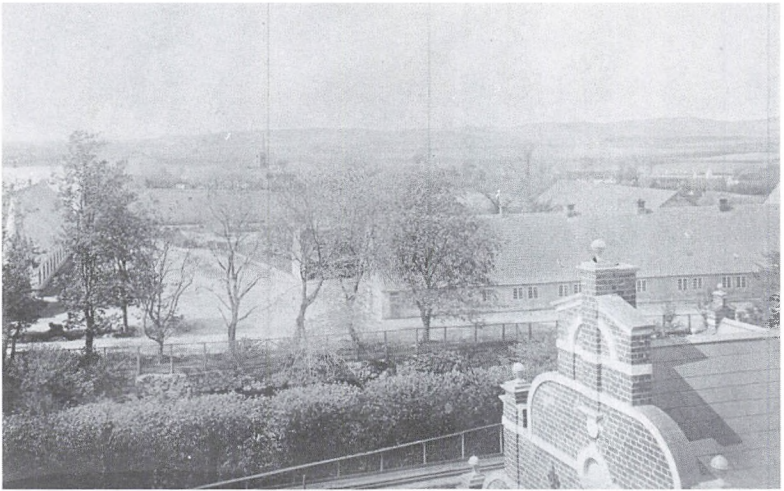

*Den flotte plads set
mod nord.*

*Fra haven kunne man
om vinteren se ladebyg-
ningen med stråtag og
kragetræ (til venstre)
og Gl. Tølløse by, hvor
stubmøllen anes bag
hækken. 15.2.1895.*

Til venstre de nybyggede staldlænger. Bygningen til højre, med flere skorstene, beliggende langs Nederskous vejen, er uden tvivl avlsgårdens mandskabsbolig. Staldene var bygget 1894, ligeså ridehuset, der ses rage op. I baggrunden anes lidt af den gamle by, lidt til venstre for midten stubmøllen. 12.5.1895.

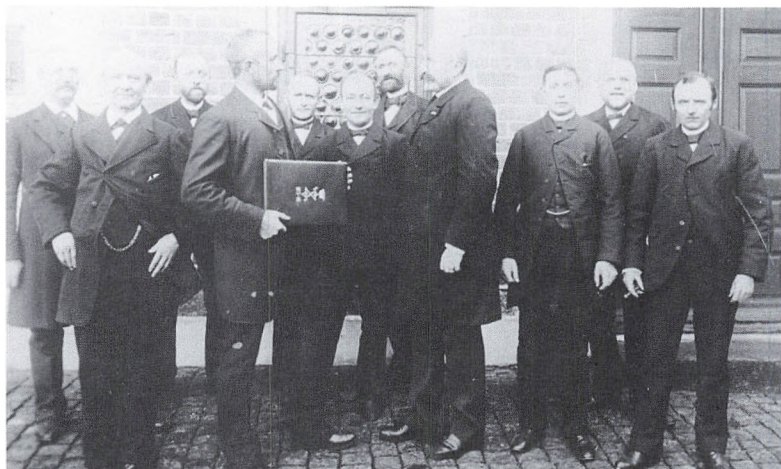
I parken var flere stenhøje, med bregner eller stenbedsplanter. I baggrunden frugttræer. 11.7.1895.

Et af mange jagtbilleder. Det kan være skytteboligen i Gl. Tølløse eller fra en af godsets fæstegårde. Nogle af billederne er fra elgjagt i Sverige, hvor greven havde lejet jagt. Nr. 2 fra højre er skytten Jacob på Tølløsegård.

En stor del af den grevelige omgangskreds var militærpersoner. Her er nogle af dem foreviget sammen med deres dejlige heste foran hovedbygningen. 7.7.1890.

Da greven i 1898 havde besiddet godset i 25 år, mødte bl.a. Hvalsø gårdmænd op blandt gratulanterne, medbringende en mappe med baroniets monogram og årstallene 1873-1898. Her overrækker Peter Nielsen, Kirke Hvalsø, mappen til greven. Længst til højre Christian Rasmussen, Nysøgård. 2.3. 1898.

Endnu en side af grevens virke var den politiske. Som de fleste af sin stand var han aktiv højremand. Således var han arrangør af store møder på Astrup, i Brorfelde Skov, Jyderup og her med flere tusinde deltagere i Stokkebjerg Skov den 26.7.1896. Mødet blev helt eller delvist finansieret af greven, ifølge hans regnskab kostede det 171 kr. 90 øre for arbejde ved festen samt 3 kr. for fløde. Til venstre for pavillonen ses fanen med »Gud, konge, fædreland«.

*Tølløse Station den 17.8.1898
klokken 10. Der afventes, om
toget medbringer passagerer, som
skal til Tølløsegård.*

*Jeg kan ikke finde noget bedre
billede at slutte denne samling
med end dette, hvor greven vel-
tilpas nyder sin lange pibe. Jeg
tror, at han også ville være til-
freds med, at billederne fra hans
gods er samlet som et minde om
ham og hans virke.*

Da der var sogneråd til – erindringer fra Højby sogneråd

Af Johannes Holm

Johannes Holm er født 1920 i Højby. Hans far var mejeribestyrer og en tid også sognerådsformand i Højby. Selv blev han udlært mejerist i 1938 og var derefter på forskellige mejerier i Odsherred, afbrudt af ophold på Vallekilde Højskole. 1946 købte han »KIOSKEN« på Hovedgaden 52 i Højby, og den udvidedes senere til en købmandsforretning. Ved siden af er han bestyrer af Højby-filialen af Banken for Holbæk og Omegn. Medlem af Højby sogneråd 1954-70, formand 1962-70. Borgmester i Trundholm 1970-90. Medlem af Vestsjællands amtsråd 1978-82.

Helt fra fremmede har jeg ikke haft min politiske interesse, for min far var radikal sognerådsformand i 10 år. Men alligevel var det noget af et tilfælde, at jeg i 1954 blev opstillet og valgt. Dengang var den radikale forening meget vidtfavnende, det blev ikke engang krævet, at man skulle være medlem af parti-foreningen for at deltage i opstillingsmøderne. Det var sådan almindelig folkeforlystelse, hvor der var stuvende fuldt i den store sal på hotellet. Nu var jeg selvfølgelig medlem, men havde i og for sig ikke tænkt den mulighed, for jeg havde nok at gøre. Men vi var fire, der mødtes til et slag whist en gang om ugen, og den aften, der var opstillingsmøde, var vi kommet ud til Kristian Pedersen og havde næsten fået blandet kortene. Vi var alle fire radikale, og så sagde Kristian, »det er sådan set forkert af os, vi går så tit og brokker os over det, de laver derinde i

sognerådet, vi burde jo gå til opstillingsmøde!» Så vi gik til opstillingsmøde. Da man kom til at drøfte emner, sagde møller Martin Nielsen, som kendte mig i forbindelse med vandværket, straks, at han ville foreslå Holm, og at jeg skulle være nr. 2 på listen, fordi sognerådsformanden selvfølgelig skulle være nr. 1. »Åh, det var jo lidt tidligt endnu at tage stilling til«, sagde dirigenten, »det må vi jo stemme om«. Men sådan blev det nu.

Da jeg kom ind i 1954 var der 5 radikale, 4 fra Venstre og 3 socialdemokrater. Det mest betydningsfulde udvalg var kasse- og regnskabsudvalget. Der var tradition for, at dets tre medlemmer kom fra hvert sit parti. Sognerådsformanden var født formand, og så var næstformanden gerne med. Derefter var socialudvalget og vejudvalget de mest markante udvalg.

I sognerådet var der tradition for, at det var ældre gårdmænd, der blev valgt igen og igen. Når der så kom en ny ung fyr ind, som skulle prøve at markere sig, så skulle man jo nok lige sætte sådan en karl i respekt. Så blev han altid valgt til formand for sundhedskommissionen, for det var et møgubehageligt job! I en sundhedskommissionssag var der gerne to parter, der var uenige om en ting, og man fik nemt en farlig ballade med den part, som ikke fik medhold. Derfor var det ikke noget eftertragtet job, og når der kom en ny ind, der ikke anede, hvad han gik ind til, blev han valgt til det. Så havde de sådan et smørret grin!

Sundhedskommissionen fik efterhånden ret stor betydning, fordi hele vores sommerhusområde skulle udbygges. Der var helt bestemte regler for vandforsyning og kloakering med mere, så sundhedskommissionen blev meget involveret. Men vi havde også mulighed for at indkalde politimester og amtslæge som sagkyndige. En typisk sag var i Lumsås, hvor en tidligere tryllekunstner, Rink, havde fået lyst til at lave en campingplads og på sine gamle dage gå rundt og hygge sig med campinggæsterne. Han lavede nogle toiletter og havde nogle telte der. Den stedlige grundejerforening var ikke glad for det, der ville nu komme mange flere i deres område, så de klagede. Og vi var selvfølgelig nødt til at behandle klagen og gå ud fra de

bestemmelser, der stod i vores sundhedsvedtægt om campingpladser; hvor mange toiletter, der skulle være, og lignende. Vi kiggede på pladsen, det så såmænd meget godt ud derude. Vi fandt så ud af, hvor mange toiletter der var, og så regnede vi ud, hvor mange telte der måtte være. Og så godkendte vi pladsen til det antal! Når sundhedskommissionen dengang afsagde en kendelse, kom de berørte parter og hørte det, så de kunne komme med deres indvendinger og få belyst, hvorfor det var faldet sådan ud. Vi læste kendelsen op, pladsen var blevet godkendt til 40 eller 50 personer. Så sagde Rink: »Ja, det er meget godt, men hvad nu, hvis der er 50 personer, og der kommer 2 mere?« »Så må De sgu' fremtrylle et par pladser mere!«, sagde politimester Arbøl.

Den opgave, som overskyggede alt andet, var skatteligningen. Den varede 14 dage, hvor vi mødte kl. 8 om morgenen, så fik vi morgenkaffe og startede så kl. 9. Vi gennemgik simpelthen alle skatteskemaerne og fandt frem til – så vidt muligt – de rigtige tal. Vi fik indberetninger fra arbejdsgiverne, og der var jo også i det daværende sogneråd et fantastisk lokalkendskab. Medlemmerne var spredt ud over hele kommunen, og de enkelte partier gjorde, hvad de kunne, for at få deres liste så alsidig som muligt. Nogle gange var der nogle ting, vi ikke kunne få til at passe, og så blev den pågældende indkaldt. Så havde vi to-tre dage med »torskegilder«, og det var som sognerådsformand langt den sværeste tid. De valgte fra de enkelte områder skulle nok sørge for, at deres beboere fik rimelig behandling! Og torskegilderne, hvor man sad fra morgen til aften og havde forhandlinger med skatteyderne og deres revisorer, og hvem de nu kom med, det var virkeligt anstrengende dage. Sommetider når jeg kom hjem, sagde jeg, »jeg har sør'me indtrykket af, at jeg næsten er blevet uvenner med hele kommunen!«. Det stak nok ikke så dybt alligevel, men de kunne sommetider være lidt sure, når de gik.

Det var jo en vigtig opgave, for det var jo den, der dannede grundlaget for vores økonomi. Summen af skatteindtægterne var jo, hvad vi havde. For vores kommune var der nu det speci-

elle, at vi havde meget store indtægter fra grundværdierne i sommerhusområderne. Det var medvirkende til kommunens stærke økonomi. Vi havde en lav skatteprocent, men en høj grundskyldspromille. Da det var på sit højeste, havde vi 60% af indtægten fra grundskatterne.

Ved ligningen gav den, der havde den højeste skattepligtige indkomst, snaps til den første aften, og sådan nedefter. Det kunne ske, at der var nogen, der slap for at give snaps, og man kunne komme til at gøre det to gange, fordi vi havde gået hele raden igennem. Men det foregik meget hyggeligt, og så spillede vi også l'hombre bagefter. Så det kunne blive sent inden vi kom hjem – og så skulle vi endda tidligt op for at komme gennem snedriverne den næste dag, for det var midt om vinteren.

Socialudvalget havde møde hver torsdag, sognerådet kun hveranden. Sognerådsformanden var i mange år også formand for socialudvalget. På den måde fik socialudvalget stor indflydelse, for når vi var samlet hver torsdag, så sludrede man om alle de løbende ting. I almindelighed tog mødet ikke uden en time til halvanden, så spillede vi l'hombre. Socialudvalgsmødet blev holdt efter sognerådsmødet. Når det var forbi, sommetider ved 11-tiden om aftenen, så sagde jeg: »Så skal vi op og holde socialudvalgsmøde«. Nogle gange sagde de så: »Det kan du sgu' klare selv!« Så sluttede vi med at spille l'hombre. Alle spillede l'hombre. Så det blev noget sent nogle gange, inden vi kom hjem. Men efterhånden blev der for meget for én mand, og ved konstitueringen i 1966 valgte man Erna Sørensen til formand. Det var en lettelse, at jeg blev fri for de henvendelser, for specielt i den tid, hvor vi lignede skat, havde vi den regel, at man kunne komme ind fra gaden og spørge, og da havde jeg forfærdeligt mange henvendelser. Så jeg kunne dårligt tage mig af de sociale klienter samtidig.

Fordelingen af posterne i sognerådet foregik på samme måde som idag. Via forholdstal ved man jo, hvormange poster de enkelte partier har krav på. Det kan man ikke lave om på, men man kan handle lidt om det. Det store problem var altid at få valgt sognerådsformanden, specielt når der skulle ske ny-

Det sidste møde i Højby sogneråd, marts 1970. Erik Mikkelsen foto.

valg. Da Laurits Larsen gik af i 1962, var det et problem, men siden har jeg ikke haft problemer med det, for man har altid foreslået genvalg i sognerådstiden. Ved storkommunens start i 1970 var der selvfølgelig kampvalg, men ellers var det enstemmigt. Det skete gerne ved, at en af mine partifæller foreslog mig, og så sagde Venstres formand, at det var de indforstået med, og derefter socialdemokraterne, det var de også enige om.

De andre poster: næstformand og de forskellige udvalg handlede vi nu ikke om i sognerådstiden, der valgte vi bare de forskellige udvalgsmedlemmer, og de enkelte udvalg valgte så selv deres formand. Kasse- og regnskabsudvalget, socialudvalget og vejudvalget var de vigtigste. Det var også dem, det var mest eftertragtet at blive medlem af.

Behandlingen af sagerne var ikke som idag, hvor der kommer en indstilling fra et udvalg. De blev lagt frem på bordet, og så diskuterede man. Der var heller ikke noget med, at man holdt politiske gruppemøder. Vi gjorde det kun, når der skulle være konstituerende møde, altså når man skulle fordele

posterne efter et valg. Det var altid kompromisser. Mange gange skete det, at man uden videre tiltrådte, hvad sognerådsformanden havde sagt. Men der var også lange diskussioner, og møderne var langvarige. Udvalgene kom ind i billedet, når man havde truffet en beslutning; var det en beslutning inden for vejvæsenet, så sørgede vejudvalget for, at den blev eksekveret. Men socialudvalgets sager blev ikke behandlet på sognerådsmøder, formanden var jo også socialudvalgsformand. De løbende sager foregik i socialudvalgets regi. Ellers har jeg indtrykket af, at forretningsgangen i de enkelte sogneråd i høj grad var bundet af traditioner. »Sådan plejer vi at gøre!« Det betød meget, f.eks. startede et sogneråd med at gennemgå alle cirkulærer, det havde fået fra ministeriet, og det syntes jeg, var tidsspilde. Det blev afskaffet, da jeg blev sognerådsformand. Vi lavede en reol oppe i sognerådslokalet, hvor alle cirkulærene blev lagt frem, og så måtte de enkelte medlemmer sørge for at orientere sig.

Sognerådsmødet startede med det åbne møde. Det skete, at der var tilhørere, men det var sjældent. Holbæk Amts Venstreblad og vel også Holbæk Amtstidende havde begge en repræsentant. Venstrebladet havde frisørmester Arne Jensen og Amtstidende havde i mange år friskolelærer Holst, derefter Peter A. Andersen, og til sidst refererede Arne Jensen til dem begge to. Når de havde fået referatet op, ringede de mange gange til mig næste morgen for ligesom at få baggrunden og motiveringen for det, vi havde lavet.

Når det åbne møde var forbi, blev de få tilhørere og journalisterne sendt ud, og så holdt vi lukket møde. Det lukkede møde angik personer, og i mange tilfælde var det skatterestancerne; restancelisten blev gennemgået. Der kunne også sommetider være enkelte ting, som vel nok burde have været på åbent møde, men hvor man ligesom kunne fornemme, at der var nogle personligt interesserede og et eller andet, eller nogle gange nogle tilhørere, som også havde en personlig interesse i den pågældende sag. Så blev vi altid enige om i sognerådet, at den sag behandlede vi færdig på det lukkede møde. Men der

kunne af og til være et enkelt sognerådsmedlem, der havde et eller andet, han gerne ville have en forklaring på. Det var lettere på det lukkede møde – man kunne jo heller ikke behandle den, når den ikke var sat på sagsordenen.

Tonen på møderne var – det syntes jeg ihvertfald de år, jeg var sognerådsformand – meget hyggelig og kammeratlig. Vi havde et fint samarbejde og havde det hyggeligt med hinanden. Det var også en af grundene til, at det var eftertragtet at være med i sognerådet. Man tjente jo ikke noget ved det. Men man havde altså et hyggeligt samvær, og vi fik også sommetider nogle interessante ture – der var tradition for, at vi havde en årlig udflugt med vores ledsagere. Den var altid baseret på et eller andet fagligt, og så fik man også køreturen og et måltid mad eller hvad det nu var. Vi var f.eks. på Fyn og kigge på alderdomshjem, plejehjem, da vi skulle bygge Ellingebjerg.

Men det var også eftertragtet, fordi det havde en anden position. Folk betragtede et sognerådsmedlem som en person, der blev udvalgt til at klare en opgave. Idag har man jo indtryk af, at folk synes, det er de 17 største idioter, man har fået valgt. Sådan var det ikke dengang, og folk blandede sig ikke meget. Vi holdt en gang om året et kommunalt møde, hvor vi fortalte om tingene, og der var ikke megen kritik. Men den kom i forbindelse med kommunesammenlægningen. Det var almindeligt dagligt arbejde, der var ingen diæter, man holdt møde om aftenen, man brugte sin fritid til det – og det ville folk gerne genvælges til, man havde det hyggeligt sammen. Og kom der en ind, der var for meget uromager, så blev han hurtigt akklimatiseret.

Som noget nyt kom der kvinder i sognerådet, Ruth Carlsen i 1954, og tre i 1962, én fra hver liste, Maja Andersen, Sofie Fischer Petersen og Erna Sørensen. Maj Andersen måtte dog gå ud, fordi hun efter sin mands død blev elev på kommunkontoret, og kæmneren sagde, at han kunne ikke have en elev, der samtidig var hans overordnede. Indimellem var det, som kvinderne dannede en særlig gruppe på tværs af partiskel – vi havde jo ellers ikke partigrænser – hvor de blev enige om nog-

le ting, inden vi andre rigtigt havde fået tænkt os om. De drillede mig også med det. Fordi jeg aldrig havde røget og havde meget stillesiddende arbejde, var jeg på et tidspunkt blevet lidt overvægtig og havde fået lidt for højt blodtryk. Min læge sagde, at jeg skulle smide nogle kilo, og i stedet for at spise kage til aftenkaffen kunne jeg ryge en cigar. Så jeg begyndte at lære at ryge cigar. Når de her damer drillede mig, så tændte jeg jo en cigar, og det havde vi megen sjov af. »Nu har kvinderne drillet ham, nu skal han til at ryge igen!« Men det var godmodigt. Og cigarrygningen holdt jeg hurtigt op med igen.

Drillerierne gik tit på det lokale tilhørsforhold, hvor vi i sognerådet skulle prøve at dele sol og vind lige. Folkene fra Lumsås blev jo meget sure, hvis skolerne i Stårup eller Højby fik mere i vedligeholdelse, end den i Lumsås gjorde. Så kom undertiden denne: »Jamen altså, de skal have en stige i Højby på 6 m, så kan det ikke nytte, at vi får en på 3 1/2!«. Godt nok opfattede beboerne sig som et sogn, men de følte alligevel, at de skulle varetage de områder, hvor de kom fra. Vi havde nogle drillerier der, som var meget hyggelige. Det var mange gange Højby og Lumsås. Der var den tradition, at når vi begyndte på skatteligningen, så startede vi med Annebjerg, derefter Ellinge – vi havde en fast rækkefølge. Et år var der snestorm, så folkene fra Lumsås kunne ikke komme frem til tiden. Da blev vi andre enige om at begynde med Lumsås. Det affødte adskiligt, da de dukkede frem gennem snedyngerne hen på eftermiddagen – de blev vel nok sure: »Det er ulovligt«, sagde de. Men det var gået så gnidningsløst og så hurtigt. Vi gjorde det kun den ene gang, og det var selvfølgelig kun for at drille dem.

Sognerådsformand blev jeg på lodtrækning. Der havde siden 1909 været tradition for, at Socialdemokratiet støttede de radikale, som så sad på formandsposten. Ved valget i 1962 havde socialdemokraterne vundet et mandat fra Venstre, så de nu havde fire ligesom de radikale – og de havde overhalet os i stemmetal (516 mod 505). Nu mente de, at de havde lige så stort et krav på formandsposten. Ved de to første afstemninger faldt stemmerne med fem på Gunner Nielsen (V), fire på

Knud Nielsen (A) og fire på mig. Hvis det var blevet det samme resultat ved den tredje afstemning, var Gunner Nielsen blevet formand. Så socialdemokraterne og de radikale blev enige om at trække lod, vi vandt, og jeg blev sognerådsformand, selv om de radikale var blevet det mindste parti i sognerådet.

Som sognerådsformand havde jeg kontortid hver dag fra 2 til 4. I almindelighed havde jeg formiddagen fri, så jeg kunne have mit job bankbestyrer ved siden af. Det måtte jeg afskibe i 1970, da jeg blev borgmester og min tid mere belastet. Men eftermiddagen var besat, og så var der møderne, næsten altid aftenmøder. Dengang var der ikke noget, der hed diæter, så sognerådsmedlemmerne måtte bruge aftenerne til mødevirk-somhed og hvad der ellers var. Når kasse- og regnskabsudvalget havde uanmeldt kasseeftersyn, kom vi dog altid om formiddagen. Af de mennesker, der opsøgte én i kontortiden, havde de 60% at gøre med sociale sager, boligforhold, pensioner o.l. Jeg udfyldte næsten altid skemaerne for folk. Det var ikke altid, at de var så stive i det, så jeg udfyldte deres pensionsskemaer, når de søgte om invalidepension. Men der var også mange vej-spørgsmål – vi havde jo et stort område med offentlige veje, det var jo en vidtstrakt kommune, og der skulle veje til sommerhusområderne. Og så var der sognerådets dagsorden, som jeg sad og skrev i protokollen lige op til sognerådsmødet. Det var ikke en specificeret dagsorden, der var behandlet i udvalgene, som det er idag. Der var et punkt, der var fast hver gang: udstykningssager. I starten var vi ikke rigtigt klar over, hvilken eksplosion, det drejede sig om, og at det sluttede med, at vi i Trundholm i dag har godt 11.000 sommerhuse. Det var alt sammen jord ude fra »Lyngene«, fra de områder, hvor folk havde siddet og ført en kummerlig tilværelse. Det var en elendig jord, der ikke egnede sig til landbrugsdrift. Derfor havde vi ingen skrupler ved at godkende det.

Men vi var jo klare over, at det skulle hænge sammen. Der skulle være ordentlige vejforhold – det ene skulle passe ind i det andet. I 1962, da jeg tiltrådte som sognerådsformand, ansatte vi en ingeniør, nogle kaldte ham kommuneingeniør,

Personalet på Højby sogns kommunekontor den sidste arbejdsdag i marts 1970 – før flytningen til det nye. Erik Mikkelsen foto.

men hans funktion var nærmest at koordinere udbygningen af sommerhusområdet, og det var også på det tidspunkt, at vi fandt frem til at få Kirkeåssejlen som en forsyningsvej til sommerhusområderne.

Da jeg tiltrådte, var der ikke meget personale til hjælp. Vi havde en kæmner, Tage Christensen. Pantefogden Jens Åge Olesen var blevet ansat næsten samtidigt med min tiltræden. Ragnhild Andersen passede alt med ejendomsbeskatningen og førte protokollen ved skatteligningen. Man havde en protokol, hvor man skrev ind, hvad den enkelte var sat til i skat. Så var der en elev. Efterhånden som bygningsinspektør og kommuneingeniør Ove Andersen kom ind på kontoret, fik han kæmnerens kone, Kamma Christensen, som sekretær. Det var, hvad vi havde dengang. Ved sammenlægningen i 1970 var vi 11 på rådhuset. Stigningen var meget affødt af sommerhusområdet og de ekstra ting, det påførte os. Men også socialektoren voksede. I starten af min tid som socialudvalgsformand sad jeg

også og sendte husmoderafløsere ud. Alle detaljerne sad jeg og ordnede selv. Og det fik man gradvist folk til.

Frem mod kommunesammenlægningen var der stort set de samme medlemmer i sognerådet. Men arbejdet ændrede sig noget. Vi fik efterhånden mere specificerede protokollater og mere udbyggede beslutninger og sådant. Ligningsarbejdet blev ændret med de ændrede skattelove, der gjorde det mere indviklet. Folk fik mere og mere revisorer til at stå for regnskaberne. Vi gennemgik ikke længere hver eneste selvangivelse, administrativt sorterede vi en masse fra. Lønmodtagere, hvor det passede med arbejdsgiverens angivelse – der var jo ingen grund til, at sognerådet sad og snagede i det. Så tog vi en masse selvangivelser fra, hvor vi mente administrativt, at der ikke var noget at gøre ved.

Endelig ofrede vi tiden på de andre. Det var jo ikke anderledes, end hvis et enkelt sognerådsmedlem ville se en selvangivelse, så kunne det bare gå hen og se, eller også få den forelagt. Med den ændring skete der altså, at administrationen i højere grad gik ind og reviderede selvangivelserne, inden sognerådet lignede.

Det sociale arbejde blev ændret en del efterhånden, med mere opsøgende arbejde, hvor man f.eks. i højere grad besøgte familier med børn. Vi fik også oprettet Ellingebjerg som alderdomshjem. Undervisningsområdet udvidedes også. I Højby skole havde vi tre lærere i starten, men på centralskolen var der vel 20 lærere i starten. Til selve det undervisningsmæssige havde vi skolekommissionen, så det blandede sognerådet sig ikke i. Både ved bygningen af Ellingebjerg og af centralskolen havde sognerådet det princip, at vi ikke ville låne penge – så vi ventede, til vi havde pengene i kassen. Derfor blev centralskolen bygget i tre omgange.

Allerede før kommunesammenlægningen havde vi et vist samarbejde. Der var dels Odsherreds sognerådsforening, dels havde vi fællesmøder, navnlig med Odden om vejforhold. Vi snakkede også meget sammen. Sammen med Nykøbing købte vi en gård, Stendal, med henblik på at lave idrætsfaciliteter.

Kommunekontoret i Højby. Erik Mikkelsen foto.

Med de stigende krav var de små kommuner også nødt til at udbygge administrationen, f.eks. oprette en teknisk forvaltning. Det havde vi dog gjort på grund af sommerhusene. De andre havde klaret sig ved at låne en tekniker i Holbæk Amt og betale pr. time.

I forbindelse med kommunesammenlægningen havde jeg mine egne overvejelser, som jeg langt hen ad vejen havde sognerådet med på. Amtet foreslog, at Højby skulle afstå en del af sit område til Nykøbing, og så skulle vi lægges sammen med Odden, mens Vig, Asmindrup og Egebjerg skulle være én kommune. Da jeg så forslaget, mente jeg ikke, det kunne gå for Højbys vedkommende. En stor del af vores skatteydere boede oppe omkring Amtshospitalet og ville komme med til Nykøbing. Så i sognerådet fik jeg en vedtagelse igennem om, at vi skulle arbejde for en sammenlægning så stor som muligt, og hvor Nykøbing indgik. Før vi skulle til mødet med reformkommissionen om dette, sagde et af sognerådsmedlemmerne til mig, at vi burde drøfte sagen i sognerådet inden mødet med kommissionen. Det mente jeg ikke var nødvendigt, men selv-

følgelig kan vi behandle sagen igen. På det ekstraordinære møde blev vedtaget et andet forslag, at man skulle arbejde for en så stor sammenlægning som muligt, hvori Nykøbing også indgik, men hvis de øvrige landkommuner *ikke* ville være med til dette, så skulle vi følge landkommunerne. I huj og hast blev der indkaldt et borgermøde, som bakkede mit forslag op. Alle mente, det var tosset, for vi havde altid betragtet Nykøbing som vores by, så hvorfor skulle vi lade de små landkommuner afgøre, hvem vi skulle være sammen med.

Men jeg var sognerådets formand, og sognerådet havde besluttet det, så på mødet måtte jeg sige, at det var sognerådets beslutning, som gjaldt. Til mødet med kommissionen ville ingen af de små kommuner lægges sammen med Nykøbing, og så var det afgjort. Næste punkt var så, hvor meget vi skulle afgive til Nykøbing. Der var de meget large, og det blev ikke så store områder. For fremtiden blev Annebjerg Stræde grænsen.

Selve sammenlægningen startede med, at man valgte et sammenlægningsudvalg bestående af tre medlemmer fra hver af de gamle kommuner. Rasmus Knudsen, sognerådsformand i Asmindrup og formand for Odsherreds sognerådsforening, blev formand. Det var et stort udvalg, og man valgte at holde et møde om måneden og desuden nedsætte underudvalg, om skolevæsen, om administration o.s.v. Jeg blev formand for udvalget om den fremtidige administration, men fik også meget at gøre inden for sammenlægningsudvalget. Et stort spørgsmål var, hvor den fremtidige administration skulle være. Det lå ligesom i luften, at Asmindrup vel nok var det mest centrale. At det blev Højby, var noget, som Vig sogneråd besluttede. Hvorfor ved jeg ikke, men Peter Petersen ringede til mig en formiddag, hvor han vidste, at vi skulle have sognerådsmøde om aftenen. Det var ikke ualmindeligt dengang, at man fik nogle sager ind om eftermiddagen, og de kom på mødet om aftenen – for så vidt sognerådet var indforstået med at behandle dem. Peter Petersen fortalte, at de havde haft sognerådsmøde i Vig hele natten, og de sluttede med at foreslå, at den fremtidige administration skulle ligge i Højby, hvis jeg ellers

Den første konstituering i den ny kommunalbestyrelse for Trundholm kommune i Egebjerg Forsamlingshus 1970. Erik Mikkelsen foto.

kunne få mit sogneråd med til det. Det mente jeg nok, jeg kunne. Og sådan blev det.

Selve konstitueringen i den nye storkommune var ikke uden problemer. Hver af de fem gamle kommuner havde jo hver især sin sognerådsformand, som var kvalificeret til at blive borgmester. Men Vigs sognerådsformand Peter Petersen ville ikke genvælges – og Venstre valgte ikke sin kandidat blandt sine tre sognerådsformænd, men Gunner Nielsen, som jo også havde været kandidat i Højby i 1962. Men af to onder valgte Socialdemokratiet det mindste, så der blev en konstitueringsaftale mellem socialdemokraterne og os. Vi fik borgmesterposten, de fik posten som formand for socialudvalget, og så tilbød vi Venstre posten som formand for planlægningsudvalget.

Arbejdet i den nye storkommune blev lagt helt anderledes politisk an. Man havde politiske møder forud for kommunalbestyrelsesmødet, og ved næsten alle sager var der en indstilling fra et eller to fagudvalg. Mange gange en enig indstilling, som så bare vedtoges – den havde jo næsten flertal inden forelæggelsen. Møderne ændrede karakter. Nogle var fantastisk kortvarige. Vi havde møder på 18 minutter, en gang var vi nede på 10 minutter. Til gengæld var der kommuneplaner og

regionsplaner og tilsvarende. Der skulle tages stilling til det fremtidige skolevæsen og nedlægges skoler. Inden for de enkelte fagområder skulle der laves langsigtet planlægning, og der kunne man få langvarige kommunalbestyrelsesmøder.

Mere administration blev lagt ud til embedsmændene. I sognerådstiden kørte fagudvalget sagen efter beslutningen. Men kærneren (kommunaldirektøren) var altid til rådighed, og man brugte i stort omfang hans faglige viden. Nu fik faktisk hvert udvalg hver sin sekretær. Det var også nødvendigt, for der var en masse ting, som et almindeligt medlem ikke havde mulighed for at sætte sig ind i. Inden for skatteområdet blev der lavet en ligningskommission, som i højere grad blev specialister inden for området, men det var administrationen, der kørte det, og ligningskommissionen blev gradvis en klageinstans. Det blev mere og mere embedsmændene, men selvfølgelig med ansvar over for borgmesteren og kommunalbestyrelsen. Det var jo nødvendigt. Og det har været et af problemerne i arbejdet, at de folkevalgte mange gange har lyst til at administrere og embedsmændene lyst til at beslutte.

I starten var det meget udpræget, at kommunalbestyrelsesmedlemmerne følte, at de repræsenterede den del af kommunen, hvor de var valgt. Men det tonedede hurtigt noget ud. Det blev efterhånden til, at man mere dyrkede specielle interesser inden for kommunen. Hvis man i et par perioder havde været medlem af et fagudvalg, kunne man godt komme til at føle, at man varetog det specielle udvalgs interesser mere end helhedens. Det synes jeg nok, jeg har mødt nogle tilfælde af.

De mange år i politik har givet mig en helt anden tilværelse, end den jeg ellers ville have haft. Jeg blev mejerist på det tidspunkt, hvor man begyndte at nedlægge mejerierne, og den lille købmand og bestyreren af en lille bankfilial skal også have en langt større faglig baggrund idag. Så jeg skulle nok have fundet på nogle andet. Men først og fremmest har det givet mig et meget spændende liv. Jeg er kommet i berøring med en masse mennesker, både folkevalgte, embedsmænd og særligt de mange mennesker, der er kommet ind på kontoret. Det

sker endnu idag, at jeg møder nogle, som har været inde og snakke med mig i en eller anden sag. Selvfølgelig har der været besværligheder, men jeg har haft et fint samarbejde med alle de folkevalgte, jeg har arbejdet sammen med. Så det har da været en rig tilværelse.

Erindringen er blevet til ved interviews af Johannes Holm, foretaget af Charlotte Stoltenberg Petersen, Trundholm Lokalarkiv. Bearbejdelsen er foretaget af Charlotte Stoltenberg Petersen og Peter Korsgaard.

Historisk Samfund for Holbæk Amt

Ekspedition

antikvar, cand.mag. J.L. Østergaard Christensen
Museet for Holbæk om Omegn
Klosterstræde 14-16
4300 Holbæk
Telefon 53 43 23 53
Postgirokontor 9 05 26 07

Historisk Samfunds styrelse

Godsejer Jørgen greve Ahlefeldt-Laurvig, Eriksholm, formand.
Museumsinspektør, mag.art. Else Asmussen, Holbæk.
Antikvar, cand.mag. J.L. Østergaard Christensen, Holbæk, kasserer.
Stud.mag. Mogens Schou Jørgensen, København.
Sognepræst O. Bruun Jørgensen, Undløse, sekretær.
Arkivar, cand.mag. Peter Korsgaard, Holbæk.
Sparekassedirektør, cand.polit. K.G. Kaaber, Holte.
Overbibliotekar Gert Fabrin, Asnæs.
Gårdejer Børge Geert Olsen, Kelleklinte.
Fuldmægtig Palle Bruun Olsen, Kalundborg.

Historisk Samfund 1991

Foreningsåret 1991 indledtes med Historisk Samfunds årsmøde, som afholdtes på Hotel Strandparken i Holbæk onsdag den 10. april.

Forud for dagsordenen mindedes formanden det siden sidste årsmøde afdøde styrelsesmedlem, lektor Bodil Gudnæs, Kalundborg. Efter at magister Herluf Nielsen var valgt til dirigent, aflagde formanden beretning for 1990. I tilknytning til beretningen foreslog et medlem, at man måske kunne skabe en »paraply«-organisation af Historisk Samfund – for områdets øvrige historiske og lokalhistoriske foreninger.

Årsregnskabet for 1990 blev forelagt af kassereren. Driftsregnskabet udviste et underskud på 134,54 kr., hvorefter status balancerer med 52.061,09 kr. Årbogen for 1989 kostede i trykningsudgifter 32.226,18 kr.

Af de afgående styrelsesmedlemmer genvalgtes museumsinspektør, mag.art. Else Asmussen, arkivar, cand.mag. Peter Korsgaard og gårdejer, rejsearrangør Børge Geert Olsen. Som efterfølger for afdøde lektor Bodil Gudnæs indvalgtes fuldmægtig Palle Bruun Olsen, Kalundborg.

Foreningens to revisorer genvalgtes, og kontingentet fastsattes uændret.

Ved et offentligt foredrag efter generalforsamlingen fortalte museumsinspektør Vibeke Nielsen og museumsinspektør Svend Nielsen om de to museer på Gl. Estrup: Jyllands Herregårdsmuseum og Dansk Landbrugsmuseum.

Historisk Samfunds forårsudflugt blev berammet til lørdag den 18. maj 1991. Turens mål var – i opfølgning af årsmødeforedraget – museerne på Gl. Estrup samt Glasmuseet i Ebeltoft. På grund af alt for ringe tilslutning aflystes turen.

Efterårsudflugten blev berammet til lørdag den 14. september 1991. Målet var »Århus i Festugen« med besøg på Århus Kunstmuseum og købstadsmuseet »Den gamle By«.

Forud for udflugten arrangeredes en foredragsaften på

Hotel Strandparken i Holbæk onsdag den 11. september, hvor afdelingsbibliotekar ved Lokalhistorisk Samling i Århus Leif Dehnits fortalte om »Aarhus og Den gamle By i festugen«.

Foredraget, der var tilrettelagt som offentligt foredrag, gennemførtes, men udflugten måtte, i lighed med forårsudflugten, opgives på grund af manglende tilslutning.

Regnskab 1990

DRIFTSREGNSKAB

Indtægter:

Tilskud

fra stat, amt og kommuner	12.400,00	
fra pengeinstitutter	2.000,00	14.400,00
Kontingenter, incl. porto; 370 medlemmer		32.226,18
Salg fra lager		2.169,00
Renter		2.836,27
Diverse		<u>20.160,00</u>

71.791,45

Driftsunderskud

	<u>134,54</u>
--	---------------

71.925,99

Udgifter:

Årbogens trykning	31.024,60
Møder og udflugter	27.316,90
Tryksager og porto	11.726,64
Diverse	<u>1.857,85</u>

71.925,99

STATUS pr. 31.12.1990

Aktiver:

Indestående i bank	27.552,23
Indestående i sparekasse.....	23.746,77
Indestående på girokonto	761,09
Lagerbeholdning	<u>1,00</u>
	52.061,09

Passiver:

Formue, saldo pr. 1.1.1990.....	52.195,63
÷ driftsunderskud ifølger driftsregnskab.....	<u>134,54</u>
	52.061,09

Regnskabet er forsynet med følgende påtegning:

Regnskabet for 1990 er afsluttet den 19. januar 1991

Holbæk, den 19. januar 1991. J.L. Østergaard Christensen (sign.)

Regnskabet er forsynet med følgende revisionspåtegning:

Ovenstående regnskab for 1990 er dags dato revideret. Sparekasse-
konti og girokonto er kontrolleret. Intet at bemærk.

Holbæk, den 27. marts 1991. Ida Frøkhjær-Jensen
Jon Mortensen (sign.)

Historisk Samfunds publikationer

Årbøger »Fra Holbæk Amt« (1907 ff):

Årgangene 1907-08, 1910-12, 1919, 1922, 1924-33, 1935-43 og 1946-73	á	30,00 kr.
Årgangene 1974-75 og 1977-79	á	40,00 kr.
Årgangene 1980-82	á	50,00 kr.
Årgangene 1983-87	á	60,00 kr.
Årgangene 1988-1990	á	80,00 kr.
H.V. Clausen: »Fra Holbæk Amt – topografisk-historiske Skildringer«, 2. udgave, 1-6 hefter, 1948-53		40,00 kr.
J.P. Jensen: »Holbæk Amts Valgkredse og deres valgte Mænd 1948-1918« (Ruds Vedby- og Svinninge-kredsene), 1932. 236 s.		5,00 kr.
J.C. Jessen: »Løve Herreds Skolehistorie indtil ca. 1850« 1955. 120 s.		5,00 kr.
Otto Smith: »En dansk Købstadshavns Historie« (Holbæk), 1925. 130 s.		25,00 kr.
»Bronzealderens Billedkunst«, red. af O. Bruun-Jørgensen Og M. Schou Jørgensen. Udgivet i forbindelse med helleristningsudstilling 1972. 112 s.		20,00 kr.
Minna Holm Kragelund og Ingeborg Christmas-Møller: »Litteratur om Lammefjorden« 20 s., 1973		5,00 kr.
Flemming Beyer, Tonny Bødtker Munch og Jørgen Ganshorn Nielsen: »Hørby kirke – en bygningshistorisk redegørelse«. Særtryk. 44 s., 1980		10,00 kr.

I kommission

»Guld fra Nordvestsjælland«, red. af M. Schou Jørgensen. Udgivet af Holbæk Amts Sparekasse (nu Sparekassen Nordvestsjælland) 1975. Med bidrag af P.V. Glob, Thor- kild Ramskou, Mogens Schou Jørgensen, Ulla Lund Hansen, Kirsten Bendixen, Fritze Lindahl og Iørn Piø. 248 s.		304,37 kr.
--	--	------------